

83.3(2p=Банк)

М 22

С 9052

С 9052

МАММЕЕВ Д. М.

МАЛКЪАР
ПОЭЗИЯДА
ЛЕНИНИ
ОБРАЗЫ

МАММЕЕВ Д. М.

МАЛКЪАР
ПОЭЗИЯДА
ЛЕНИННИ
ОБРАЗЫ

С 9052

*

„З Л Ь Б Р У С“
К И Т А Б
Б А С М А
Н А Л Ь Ч И К
1 9 6 8

Институт за литература и езикология
ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКОТО ПЕЧАТЕНСТВО
София, ул. „Босилек“, 42

Б 8 С(БАЛК)
М 22

7—2—3
55—68 М

*

Жер юсюнде адам улу жашау этген къадар бирде не уллу фахмулары болгъан художникле да, поэт-жазыучула да, композиторла да бар чыгармачылыкъ онгларын салыб кюрешселе да, толу жазыб тамам эталмазча, ёмюрлюк темала бардыла. Жашау, суймеклик, табигъатны къудрети дегенча темала ненча тюрлю жашау ызлада, не къадар ёмюрледе эскирмегенлей, сёз усталарын жангы чыгъармачылыкъгъа кёллендириб келедиле.

Ма аллай ёлюмсюз, бек баш темаланы бири урунган халкъланы ёмюрлени саркъыуунда кюсеген азатлыкъ кюнюн тийдирген, халкъгъа жалан да эркин жашауну насыбын бериб къоймай, аланы адамлыкъларын ёсдюрген, кюрешчилик онгларын жукъудан юятыб, жангы жашау ючюн кюрешчи этген урунганланы уллу бачамасы Ленинни ёлюмсюз ишиди, сынаууду, батыр жашаууду, мутхузланмаз окъуууду, огъурлу сыфатыды.

Халкъ кесини битеу чыгъармачылыкъ жолунда уллу Ленинни сыфатын кёргюзтюрге кюч-къарыу аямагъанды. Аны юсюнден, эштген адамны къанатландырырча, жомакъла этгенди, таурухла да айтханды, жырла такъгъанды, нарт сёзле да къурагъанды. Фольклорда къуралгъан чыгъармалада халкъ Ленинни нарт таурухланы жигитлерине

тенг этеди. Аны кесинден жигит, акъыллы, къарыулу, билимли адам болмагъанды, боплукъ да туююлду деб кёргюзтеди. Ленинни деменгилигин таулары деменгилиги бла, кесин'а кюн бла тенг этиб кёргюзтюу тере барды. Алай, бизге, жарсыугъа, бизни литераторларыбыз фольклористле Ленинни юсюнден къурагъан фольклор чыгъармаланы бек аз жыйгъандыла.

Бизни борчубуз поэзияда Ленинни образы нечик берилгенин тинтиу болгъаны себебли, биз фольклор чыгъармаланы энчи алыб тинтегенбиз. Удлу Ленинни иши, окъууу, жашауу битеу совет халкълары поэзияларында, малкъар халкъны поэзиясыны да мутхусланмазлыкъ ёлюмсюз темаларыдыла. Бизни поэзияда, Кязимден башлаб, чыгъармачылыкъ жолгъа жангыдан кире башлагъанлагъа дери, Ленинни юсюнден чыгъарма жазаргъа кюрешмеген жокъду. Къагъанакъ бек алгъа анасыны атын айтыб башлагъанча, литература дунясына жангыдан кирир умут этгенле да бек алгъа ата-аналарынача, суйген адамларына назмула жоралай башлайдыла... Алай бла, малкъар поэзияда Ленинни юсюнден кёб чыгъармала жазылгъандыла. Кертиди, ол чыгъармалада да суратлау кюч, магъананы теренлиги, окъуучуну жүрегине жетерча сёз жылыу да бир кибик туююлдуле. Чыгъармаланы авторлары кеслерини фахму къудретлерине, Ленинни жашауун, аны ишлерин билгенлерини теренлигине, класс кюрешлени историясын нечик ангылагъанларына, суратлау усталыкларыны даражасына кёре кеслерини борчларын жалчытыргъа кюрешгендиле. Ол чыгъармаланы ичинде арсарсыз, Ленинни намысына тийишлидиле дерчалары да, жалан да темасыны магъаналыгъы болмаса, тук тенгли къыйматы болмагъанлары да бардыла. Аланы юсюнден оюм этерге, тинтиб къа-

раргъа заман жетгенди деген муратда, къолубуздан келгени чакълы сѣз башлайыкъ деб бу китабчыкъны андан жазаргъа тюзгенди. Малкъар литературада Лениннге жораланган чыгъармаланы толу тинтиу ассыры уллу ишледенди, аны быллай китабчыкъда айыбсыз жалчыталлыкъма демеклик ассыры уллу кѣллюлюкдю. Мени мурзтым окъуучулзаны ол тема бла шагърейлендириудю...

Малкъар халкъны профессионал поэзиясы Октябрны жарыкъ тангы атхандан сора жаратылгъанды деген оюм тюздю деб тохташдыргъандыла. Ма ол ал кезиуден бююннге дери халгъа эс бурвб къарасанг, хар заманда да жазылыб, жазыла баргъан сайын'а тюрб магъаналары ачылыб тауусулмай, жангы затлары эслене баргъан кѣб тюрлю темала кѣрюнедиле. Къайсын Кулиевну поэзиясында малкъар тауланы юсюнден не къадар сейирлик назмула бардыла. Алай аны, ол темагъа жазылгъан хар жангы назмусунда ары дери тюбемеген жангы къудрет, алгъын эсленмеучю жангы сезимле да кѣребиз. Не да Керим Отаровну поэзиясында жолланы темасын алыб къараргъа боллукъду. Къайсын тауланы бийикликлери бла муратны бийиклигин, тауланы демениликлери бла уа халкъыбызны уллу хорланмаз кючю болгъанын ачыкълай эсе, Керимни «Жолларында» да халкъыбызны къууанчыны да, жарсыууну да юсюнден айтылады. Бир темагъа кѣб кере назму жазар ючюн, чомарт фахмуну, терен билимни, жазаргъа чексиз усталыкъны иеси болургъа керекди.

Аллай темала жангыз бир поэтде угъай, кѣб поэтледе да, ол угъай эсенг, саулай литературада да боллукъдула.

Ма сѣз ючюн, жашаугъа малкъар профессионал поэзиясы бла бирге келиб (В. Пискунов, «По ман-

дату сердца», «Литературная Россия», 23 август 1968 г.), ол кюнледен бюгюнлюкге дери бирча ёсе келген, малкъар халкъны профессионал поэзиясыны ёр жолунда кёб тюрлю затланы кёрюрге болушурча темала да тубейдиле. Башха-башха скульпторланы, художниклени кьол ишлеринден жаратылгъанча, хар поэтни фахмусуна кёре, башха тюрлю суратланган бир образны кёребиз. Ол Ленинни сыфатыды. Ол образны малкъар литературада ишлениуюню юсюнден эки тюрлю затны эскерте кетиуюню тюзге санайбыз. Биринчиден, жомакъны хапарлау халында жазылгъан хапарланы (Кациев, «Къарт Саид») айтмасакъ, поэзиядан башха жанрлада Ленинни юсюнден жукъ жазылмагъанды. Не прозада, не драматургияда уллу Ленинге жораланган асыулу чыгъарма жазаргъа алыкъа киши базаыналмайды. Экинчиден а бизни поэзияда Ленинге аталгъан чыгъармала не къадар кёб эселе да, ол чыгъармалагъа кёбюсюнде иши бла да, жашауу бла да Ленин кеси хазна къатышмайды, авторла Ленинни кёргюзтюрге доюн таукел болмайдыла, аны юсюнден айтыб къоядыла. Ленинни адамлыгъын, акъылманлыгъын, халкъгъа жууукълугъун, ишин-жашауун, окъууун, сыфатын кёргюзталмай, кеслери ангылагъанларыча, багъалаб къоядыла. Маяковскийни «В. И. Ленин» деген поэмасында, Горькийни «Ленин» деген очеркинде, Соколовну «Искра» деген романында, Погодинни драмаларында, Казакевични «Синяя тетрадь» деген китабында берилгенча, Ленинни жашауун, ишлерин тюзден тюз суратлай барыр заман бизни литературагъа да келир. Ол умутубузну ал шагъатлары чыгъа да тубрегендиле.

Малкъар совет профессионал поэзияны урлугъун себиб, зыгытын ёсдюрген, поэзияны «сабанчыларына» жол салгъан Кязим Мечиевну чыгъармачылыгъында уллу Ленинни историялы ишлерин, огуурлу сыфатын кёргюзтюу, тюзлюкню, адамлыкъны Ленинге кёре ёнчелеу энчи жерни алады. Кязимни чыгъармаларында, артыгъыракъ да, эски заманны кезиуюнде, жашауда болгъан затланы, жашау ызла бла кёргюзтюу, жашау кертиликни чынтды бетин ачыкълау, баш белгиледен бириди. Ол суратлагъан адамларын кеслери жашагъан жерден, тийреден айырмагъанды, образланы героика халда берирге хазна суймегенди. Унукъгъанла бла унукъдуруучуланы арасында конфликтни — даулашны деменгили суратын ишлеген реалист поэмасы «Жаралы жугъутурда» жигитликни, батырлыкъны суратламайды. Аны кьойда, шаркъ къралланы классикалы поэзиясыны төрелерин бузуб, шаркъ халкъланы легендаларына кёре жазылгъан «Бузжигит» деген поэмасында да героикагъа хазна эс бурмайды. Чыгъармагъа къатышхан адамланы жомакъла — нарт таурухла берген бийикликлеринден Кязим ол адамланы жашау кертиликине тюшюрюб, унукъгъан бла унукъдургъанны арасында жарашыулукъ алдаулу зат болгъанын, ичлеринде тохтаусуз жиклениу бара тургъанын уста бергенди.

Кязим батырлыкъгъа ол кёзден нек къарагъанды? Халкъны къудретине, деменгили кючю болгъанына ийнанмагъанданмы этгенди алай? деген соруула тууадыла. Угъай, аны битеу поэзиясы халкъны ич онгларына ийнаныу сезимден толуду. Халкъны азатлыкъгъа элтирча, не къыйынлыкъдан да буюкъмай кюреширча, батыр адамла чыгъарларына чексиз ийнанады. Мардасыз кюсеб сакълайды, умут бир заманда да юзюлмегенди.

«Сени жарсыуунг мени
Жарсыуумду, жарлы уучу,
Иншаллах, ийнанабыз —
Келир бир дерт алыучу!»

(«Жаралы жугъутур»).

Революциягъа дери урунган халкъны жашауу ассыры осалдан, жашау тынчлыкълары болмагъанды. Ма аны ючюн Кязим жашау кертиликни омакъландырмай болгъанын — болгъанынлай кёргюзтуб, жашауда тенгсизликни бетин ачханды. Кязимни ангылагъанына кёре, халкъны азатлыкъгъа энчи адамланы, жангыз батырланы жигитликлери угъай, битеу ишлегенлени барысыны да биригиую чыгъарлыкъды. Поэт халкъны юятыргъа кюрешеди. Революциягъа дери таулуланы ичинде Кязимни чыгъармачылыкъы кыыстау ёсген заманлада халкъны эзиучюлеге кыажуу кюрешни башларча, аны хорламгъа элтир жолну билген адамны Кязим кёралмайды. Ол кюрешни жолу не ызда барлыкъын, урунганла кыаллай жашау кыурарлыкъларын Кязим Мечиев кеси да билмейди. Алай, кечеси-кюню да «келир бир дерт алыучу» деген умутда сакълаб, халкъны да умутлу этдиреди. Аны фахмусуну табигыаты да алай эди.

Алай, революциядан сора жашау да, хал да, ол халны поэтни ангылауу да тюрленеди. Кыарт поэт жашаугъа жангыдан туугъанча болду, халкъны азатлыкъы, насыб кюню, халкъдагы чыгъармачылыкъ онгланы ачыкъланыуу, кыараб-кыарагъынчы, революция халкъны ичинден чынтды кюрешчилени чыгъаргъаны поэтге жангы кюч-кыарыу береди. Аны поэзиясында тюрлениуле тематика жангырыу бла чеклениб кыалмайдыла. Назмуну кючу, логика магъанасы да тюрленедиле. Эски жашау ызда Кязим халкъны жашау кыыйынлыкъын кёргюзтеди. Ол онг-

сузлукъдан чыгъар жол табмай кыйналганын, ол жолну билген, халкны насыбы ючюн чынтды кюрешгенле чыгъарларын сакълау назмуну баш пафосу тюшген жер эди. Энди уа алгыннгы тилек кабыл болган болса эди дерни орнуна, болганды деге керекди. Теманы тюрлениую, кенгериую бланы ачыккълауда суратлау мадарла да жангырырга керек болдула. Батыр заманыбыз батыр адамланы ёткюр ишлерин кёргюзтюую излейди. Башха сёз бла айтханда, ич магыанагъа кёре тыш тюрсюнню да тюрлендирмей жарамайды. Ленинни образын кеси кёрген, кеси билген ишленича берирге поэтни онгу жокъ эди. Ол образны суратлаганда поэт малкъар халкны фольклорундан, шаркъ халкъланы кеси иги билген поэтикалы ызындан да асыулу хайыр алады. Кязимни Ленинни юсюнден жазылган чыгъармаларын сюзгенде «Жашыма», «Солтан-Хамид» деген чыгъармаларын айтмай кёоярга жарарыкъ туююлдю. Поэтни героикалы ызда жазылган чыгъармалары хар заманда да жашауда керти болган, халкъ таныган, жигитликлери таурухлада айтылган адамланы юсюнденди. «Солтан-Хамидни жыры», «Жашыма» деген назмуланы жигитлери да Граждан урушну батыр кюрешчилеридиле. Кязим аланы кеслерини батырлыклары, акыйлылыклары, халкъ насыбы ючюн кюрешге кертичиликлерин кёргюзтуб кёоймайды. Аллай адамланы халкны ичинден ёсдюрюб чыгъарган тюзлюкню жолу да кёргюзтеди. Ол назмуланы Кязим бир кёауум вариантлада жазганы белгиледи. Ол вариантланы окъуб, тенглешдире келгенде, поэт жашау болумланы теренден терен ангылай келгенин, аны ангылаууну ёсюу эволюциясы не тюрлю халда барганын ачыкъ кёрюрге боллукъду. Кязим Солтан-Хамидни юсюнден биринчи жазган назмуда бу ёлюмле

бизге нек келдиле деген мудахлыкъгъа жэнгдириу ауазы эштиледи. Аны юсюне, Солтан-Хамидни ёлюмю азатлыкъ кюрешни кьоранчларындан болгъанын билдире, ол бушуугъа динни бояуу да къошула, бушуу бютюн да уллуду:

«Ай, мубарек, Солтан-Хамид,
Адамланы сабыры.
Жаннет болсун, я аллаху,
Аны жатхан къабыры!»

Поэт бу назмуну сёз интонациясын ассыры бушуулу этеди. Эски архаикалы араб сёзлени хайырлануу да — бушууну Кязим сайлагъан ауазын сакъларгъа, автор кёргюзтюрге мурат этген Солтан-Хамидни сыфатын бушуулу халда берирге деб этилген мадарладанды. Поэт Солтан-Хамидни жигитлигин, уллу кюрешчилигин, азатлыкъны кюрешинде таукеллигин, кюрешни къатылыгъын кёргюзтюуню арта ётдюрюб, аны халында баш илишаннга сабырлыгъын сайлагъаны да «Сени ёлюмюнг бизге неге керек эди?» деген акъылгъа келтиреди. Ол назму поэтни пессимизмни кризисинден ычхына баргъан кезиунде жазгъан чыгъармасы болганын ачыкълайды. Автор ол адамны не жанындан кёргюзтюрге итингенича, аны интонациясы да къадаргъа алай бойсунуулуду. Алай, Кязим кесини назмусунда ол пессимизмни мудахлыкъда жашаудан тюнгюлюю, къадаргъа бойсунуу ауазда Солтан-Хамидча кюрешчини сыфаты тюз берилмезин, жалгъан боллугъун сезеди. Жашау кертичилик кёлсюзлюкню хорлайды. Арта жазгъанларында поэт Солтан-Хамидни дин чарсындан чыгъарыб, керти образын береди. Ол энди, Къалабеков халкъ жигити не себебден болгъанын, анга не болушханын тинте башлайды да, аны сабийлигинден окъуна унугъа келгенин да, халкъны

иши ючюн кюрешге хазырлыгъын да кѣргюзтеди. Алай, ол халкъны жашауун да терен билиб, зорлукъ-гъа бек чамланганлыкъгъа да, орус пролетариатын кюрешге хазырлагъан большевиклесиз, эркинликге элтирик жолну табхынчы таулула ажашыб айланырыкъларын кѣреди. Жарлылагъа жарар жолну табар ючюн, хорламгъа элтирик къарыуну алыр ючюн ол батыр таулу Кировха нѣгер болгъанды,—дейди. Кязим азатлыкъ къазауатында большевиклени ишини историялы магъанасын ачады. Поэт, Солтан-Хамидни халкъ идеалына жетдирир ючюн фольклор арсеналдан уста хайырланады, аны тау къушха тенг этиб, бир затдан да къоркъмагъан, арсарлыкъ дегенни билмеген жигит болгъанын, алай кюрешчиликни табигъат берген чомарт юлюшюн душманнга къажау бурур ючюн анга большевиклени акъылы, уллу Ленинни окъууу, большевик акъыл, жашаугъа къарам усталыкълары керек эди. Аны жигит ёсдюрген халкъ, заман, уллу кюреш болгъандыла дейди. Аны урунганла суюден сую баргъанлары къадар, унукъдуруучула да аны аллай бир кѣруб болмай баргъандыла. Нек дегенде, ала да сокъур туююл эдиле. Солтан-Хамид кибикле халкъ насыбын аладан сыйырлыкъларын душманла тюз ангылагъандыла. Кировну нѣгерлиги Солтан-Хамидни билим университети эди. «Арта тура билмеучеди, намысына юялыб» деб поэт аны чексиз ёхтемлигин да унутмайды.

Кязим аны кюрешчилигини, акъыллылыгъыны, жигитлигини себегин аны халкъ бла терен байламлыгъынданды деб ангылатады.

Адамны насыбы, халкъ ючюн этилген ишдеди. Солтан-Хамид халкъны не къадар суююб, аны эркинлиги ючюн кюреше баргъаны къадар, халкъны да анга болгъан суюмеклиги аллай бир ёсе баргъан-

ды. Ол суймекликни ачыкъ кёрюр ючюн бир белгили иш, заман керек болады. Ол заман'а — жигитни ёлюб, элге келген кезиуюдчо. Халкъ кесини ичинден чыгъаргъан батырны ёлюмюне къаллай бир ачыу этгенин кёргюзтюр ючюн поэт табигъат сура- тындан алыб параллелизм тизгинле къурайды.

«Солтан-Хамид жыгъылгъанед
Къаны къызартхан атдан.
Таулада къан къатыш жауун
Жаугъанед ол сагъатда».

Халкъ бушууну ауурлугъу, ол параллелизмни кю- чю бла, кюзгюдеча кёрюнеди.

Солтан-Хамидни образын поэт ол халкъдан чыкъгъан жангыз батырды деб ишлемейди. Аны ба- тырлыгъыны ич магъанасы аны кибиклени жокъ- лугъунда, не да азлыгъында угъай, асламлылыгъын- дады. Ол кёбледен бири болгъанындады. Халкъ жигитлени тууууларында миллетни онгу тэркъая бил- мейди дейди поэт.

Кязим Мечиевну чыгъармасы жигитни, халкъгъа махтаулу адамны жоюлгъаныны юсюнден болса да, бу адам тюзлюкню чынтды кюрешчиси болгъаны, ол халкъ насыбы ючюн жашауун къызгъанмагъаны айтылады, дунияда жашарыкъ урунганла ючюн аны атын сакъларгъа керек болгъанын поэт кеси тюз ангылаб, аны эсге алады.

Сёз ючюн, Кировха атылгъан окъну Солтан-Ха- мид кеси кёкюреги бла нек тыйды? Ёлюм отуна ке- син нек атды? Ол ол ишни этмегенликге аны нёгер- лери анга тырман этерик туююл эдиле. Ол алай нек этди? Биринчиден, Киров Кавказда эртдеден ишле- се да, таулуланы сыйлы къонакълары эди. Къонагъ'а къонакъбайгъа аманат болгъаны таулулада төреди. Экинчиден, таулуланы ёмюрлери тыш душманлагъа

бла табигъатны кюйсюзлюгюне къажав кюрешде кетгенди. Ол кюреш'а бирикгенлик, бир бирге болушуу деген сезимлени адамны эсинде эртде юятханды. Нек дегенде, адам не тыш душманлагъа, не табигъатны кюйсюзлюгюне кеси жангыз, нёгерлеринден болушлукъсуз сюелалмагъанды. Аны себебинден'а таулуга «Безумство храбрых — вѣт мудрость жизни!» деб Максим Горький айтханча жашарга тюшгенди. Таулуну къатында адамга болушлукъ керек болса, ол таулу болушлукъну къыйынын-тынчын, кереклисин-керексизин тергей турмайды. Аны акъылында жалан да болушлукъ излеген адамдан башха зат болмайды. Аллай кезиледе батырлыкъ бек керекди. Алай, ол батырлыкъ, керти айтханда, сокъур батырлыкъ туюлду. Адамны бар адамлыгын ёнчелеген сэгъатла ол сезимни, кеси борчун ангылауну бек бийикге, кульминацияга ёрлеген кезиуюду. Къайсын Квлиев «Аууш» деген поэмасында таулу жашны ол шартын аламан суратлайды. Кировха атылган окъну Солтан-Хамид кесини кёкюреги бла тыйганы, аны ажалына кеси жолугъуу миллетни психикалы шартларыннан бириди. Ючюнчю жанындан'а, Кировну ким болганын Солтан-Хамид уста билгенди, азатлыкъ ючюн кюрешде Кировну хайыры аны кибикледен уллу болганын ангылагъанды, ол Кировха партияны келечисиди деб къарагъанды.

Къазимни азатлыкъ ючюн кюрешген адамны юсюнден айтхан сэгъышлы назмуларыннан экинчиси аны «Жашыма» деген назмусуду. Поэт бу чыгъармасында, адам дуняга нек тууады, аны баш борчу недеди? — дегенча кёб соруулагъа Ленинни жолу бла барырга керекди — деб арсарсыз жууаб береди.

Ол назму бушуу жара салган жюрекни ачыуу

бла башланады. Аны башха тюрюлю болургъа мада-
ры да жокъду. Кязим керексиз женгилликни, бу-
шууну жашырмай айтыб ангылатыр орнуна, ачы са-
гъышны букъдурургъа суюгенледен болмагъанды.
Аны жюрегинде керти жарсыулу затла жалгъан кё-
тюрюлюу ауазда болмайдыла, ол былайда кесини
ачы бушуууну юсюнден ачыкъ айтады:

«Назму этеме, кёлюм тола,
Айтырыма арсар бола,
Тилим артына тартыла,
Жашлай ёлген жигит бала!»

Поэт строфаны ахырында, ёлген жашына айла-
ныб: «Жашлай ёлген жигит бала!», «Суюген балам,
ёлюб кетдинг», «Кёб кадетни атдан жыкъдың»,
«Ачы урушда жоулдунг», «Жиятдың жарлы
анангы» деген рефрен къатлаула бла багъалы ба-
ласындан айырылыууну ачылыгъын сездирген наз-
муну солууун терклендириб, ёсюуюню динамика-
сын жыялайды. Ёлюб кетген жигит бла ол лирикалы
геройну — поэтни ниет бирликлерин, ала бир бир-
лерин толу ангылагъанларын, аланы экисинде да
адамлыкъны къыйматы, тюзлюк ючюн, урунганла-
ны зауукълу жашаулары ючюн этилген ишни къый-
матына кёре ёнчеленгенлерин кёребиз. «Туман
басыб, кюн да батды, тангым аман бла атды» деген
тизгинле уа кёлсюзлюкню ырхысыны аллын тыйгъан
зылдыланы ачханнга ушайды. Алай, ол ачыу алдан
келлик ахшы жашауну поэтден букъдуралмайды. Аны
битеу жашауу эркинликге къулланыуну жолундан
таймагъанды деген магъана уа: «Эркинлик ючюн
жан бердинг»,—демекликдеди. Биз алда: поэт бу-
шууну уллулугъун рефренлени бир магъаналы сёз-
лени къатлау кюч бла ача, логикалы оюмгъа жетгин-
чи аны ачылыгъын айта келеди дегенбиз.

«Керек туююлдю кёлсюзлюк,
Ушамайды бизге эрсизлик,
Ол борчун тюз толтургъанды.
Ол халкъгъа кертичи болгъанды».

Башха сёзле бла айтханда, адамны насыбы — кесини энчи къайгысы, энчи ауарасы, энчи ырысхысы ючюн мыллык атыуда, таб тышген жерде юлюшюн юзерге кюрешюуде, не болса да болсун, кеси жанымы сакълайым деб, халкъны къан къазауатлы кюрешинден къачыб, кесин къутхарыуда туююлдю, аллай жашау капекни да тутмайды демекликдеди. Энди поэт, азатлыкъ ючюн кюрешде тышген къоранчлагъа ачыуу кетмегенликге, ол къоранчла болмасала, хорлам келмезин, ёлюмсюз, къоранчсыз эркинлик берилмезин толу ангылайды. Аллай эрлеге ёлюм жокъду, ала бизни жангы жашауну хар хорламларыны жигитлеридиле деген акъыл аны назмусуну баш магъанасыды.

Назмуну ахыр тизгинлери поэтни жангы жашауда, уллу кюрешде этерик ишлерини уллу муратына ушайдыла.

«Биз бютюн бек къуралырбыз,
Большевикге саналырбыз.
Душманладан къан алырбыз,
Ленин жолунда барырбыз»,—

дейди ол.

Бизни поэзияда Ленинни образын тюз болушунлай суратлагъан кёб поэт жокъду деб эскертгенбиз. Поэтле не кеслерини не да халкъны Ленинге болгъан сыймекликлерин башха затланы юсю бла кёргюзтюрге кюрешедиле. Кязимни «Жашыма», «Солтан-Хамидни жыры» деген чыгъармаларыны юсюнден ол хыйсабдан айтыб кюрешебиз. Кязимни ол чыгъармаларыны баш магъанасы: «Солтан-Хамид бла Мухаммад кибик халкъ насыбы ючюн кюреш-

генлени адамлыкъларын ёсдюрген, жигитлик этерча жол берген кьудрет Ленинди, аны окьуууду, аны акьылманлыгьыды деген затны ангылатыуду». «Ленин жолунда барырбыз!» дегени бош сёз тьойюлдю, ол битеу халкьны атындан айтылады. Поэт урунган халкьны насыбха элтирик тьюзлюкню жангыз жолу Ленин юйретген жол болгьанын ангылагьанды. Ол затны халкь да терен ангыласын деб, ёлюб кетгинчи уллу кертиликни бийик ауазын чыгьаргьанлай тургьанды.

Революциядан сора Кязимни поэзиясында ата журтну сьоймеклик сезими кьюченеди, аны магьанасы теренден терен бола, кенгере келеди. Энди таулуну ата журту, беш да тау аууз бла чекленмей, битеу Союзгьа жайылады. Поэтни ол оюмгьа келиую бош тьойюлдю, халкьны политика ангыламыны, психикасыны жашаугьа кёре тьюрлениуюню шагьатлыгьыды.

«Большевик жолду жолугьуз» деген назмуда поэт бийик патетикалы халда политика пафосну бийик даражасына жетген ауазда, партияны ишини керти-лигин ахырына дери ангылаб, халкьны ол жолдан ажашмай барыргьа чакьырады.

«Бийге, байгьа алдатмайкь,
Бизни жокьгьа санатмайкь—
Кьууанч жашау кьуратайкь,
Ленин айтханча барайкь»,—

дей, халкьны умуту, тилеги да, насыбы, кьууанчы да революциялы Россия бла байламлыгьына кёре, уллу орус халкьны болушлугьун кёреди деб ангылайды.

Ол кьауум назмуну юсюнден поэтни кесини тизгинлери бла айтайкь;

«Совет власть—алтын терек,
Аны кьаты тутуу керек,
Ол бизге ёмюр тиянчакъ,
Аны унутма, душман — алтакъ!»

Халкъланы къадарында большевик партияны уллу магъанасын Кязимге ангылатхан аны байла-бийле бла жарлыланы араларында болгъан башхалыкъланы сезими, жашаугъа жютю къарамы, халкъны тюзлюкню чексиз суйгени болгъандыла.

Ол затла, поэтге коммунистлесиз урунганлада насыб да, къууанч да болмазлыгъын ачыкъ кёргозгендиле. Поэтни политика сезимини ёсюю эволюциясында аны жамауатны ишине тири кьатышханы, ол кезиуде халкъны кюрешинден кенгде турмагъаны, таулу революционерле бла жууукъ шагърейлиги, чынтды акъылманлыгъы анга сейирлик чыгъармала жазаргъа болушадыла. Аны ол кезиуде уллу магъаналы поэзиясы революция азатлагъан халкъда поэтлик, чыгъармачылыкъ ишни къалай кьозгъагъанын, ол ишге кьанат битдиргенин ачыкълайды.

Кязимни Октябрь революциядан сора жазылгъан поэзиясында уллу Ленинни образы белгили, энчи жерни алады.

Поэт аны атын эштгенден кеси ёлюб кетгинчи ол адамны сыйлы атын, уллу, огъурлу ишлерин эсинден кетермегенди. Поэтни акъылында тюзлюк да, кертичилик да, адамлыкъ да, деменгилик да, жашауну суймеклик да, кьоркъуу, арсарлыкъ дегенни билмеу да, таукеллик да Ленинни образы бла айтылгъанды. Поэтни революциядан сора жазылгъан кьайсы чыгъармасын алыб къарасанг да, уллу Ленинни аты рефрен халда айтылыб ётеди. Кязим адамлыкъны Ленин бла ёнчелейди. Аны иши, жашауу, образы къарт поэтни кючюне кюч, сезимине сезим кьошуб, кёб чыгъармаланы жазаргъа кёллендиргенди.

Ленинни образын поэт халкъны къадарыны юсюнден этген философия оюмларыны эм лирикалы саягышларыны кючю бла жазыб келгенди. Ала жалган ауазсыз, жашауда болган халда жазылгандыла. Ленинни аты урунган халкъны жюрегинде кёб ёмюрледе турлугъун Кязим шарт ангылаганды. 1924 жылда Ленин ёлгенден сора Кязим «Ленин» деген назмусун жазганды. Ленинни юсюнден аллай назму малкъар поэзияда кёб туюлду. Автор кесини ол назмусунда битеу халкъны бушуун терен ачады. Ол бушуу халкъны бушуу болуу бла бирге, поэтни да энчи бушууду.

Назму халкъ ахшыланы замансыз ёлгенлерини юсюнден этилиучю бушуу халда берилгенликге, назмуда Ленинни сыфаты энчи суратланганды, ачыкъ жазылганды. Назмуну поэтика кыйматы Кязимни биягы кюл ызын саклаганды: лирика герой кесини уллу бушуун адамлагъа айланыб айтады. Поэт кесини уллу бушуун, биреуленлеге угъай, халкъга айтыу бла, биринчиден — ол бушуу битеу халкъныкъы болганын, халкъ бла Ленинни жууукълугъун, ала алай жууукъ болганлары себебли уа уллу бачаманы ёлюмю поэтни кесине да уллу бушуу болганын билдириб, аны ёлюмюне халкъ бла бирге бушуу этейик дейди, экинчиден а ол бушуу асыры уллудан, аны кётюрюрге лирикалы герой кесине базыналмай, халкъга айланыб, андан кесине тиянчакълыкъ излейди, анда аллай уллу бушууну кётюрюрге жалан да халкъны кюлундан келикди деген оюм айтылады.

Поэт назмусунда Ленин халкъны ичинден чыкган адам болганын, гитчелигинден окуна окууга, билимге кёл салыуун, хар атламы жалан да тюзлюкню ишине, урунганны азатлыгына бойсундурулганын, Ленинни чынтды акъылманлыгын кёр-

гюзтеди. Аны уллу акъылманлыгъын, керти тюзлюгюн эсде тута, поэт бир заманда да Ленинни бир кышыга тенг этмегенди. Ол назмуну юсюнден айта туруб, дагъыда бир затны эскерирге керекбиз. Поэт кесини да, халкъны да ачы бушуууну юсюнден айта баргъаны къадар, аны ёнюне жарсыулу интонация кючлю оптимизмге ёте барады. Поэтни ангылауна кёре, уллу Ленинге жияб, кёлсюзлюкге хорлатмазгъа керекди.

«Ленинди тюзлюкню жолу,
Жокъду адам андан уллу,
Аны жолу бла барыр
Ёмюрледе адам улу»,—

деб, Ленин, жангыз орус халкъны, Россияны бачамасы болуб къалмай, битеу урунган адам улуну бачамасы болгъанын айтады.

Урунган адам улуну насыбха элтир жол жалан да Ленинни жолу болгъанын Кязим шарт биледи.

«Душманлагъа алдатмагъыз,
Бай, бий ызындан бармагъыз,
Бош керексиз къыйналмагъыз,
Ауар ташха тиянмагъыз»,—

деб Кязим эски дуняны ёкюллерин ауар ташха тенгледиреди. «Ауар ташха тиянмагъыз» — деген образны кючю бла поэт эски жашауну артха къайтарыргъа кюрешгенлени къыйыналары сырафына кетерикди деген магъананы бергенди.

Ленинни юсюнден Саид Шахмурзаев да, Саид Старов да жазгъандыла. Аланы экисини назмуларында да адам улун азатлыкъгъа чыгъарыуда уллу Ленинни историялы ишлерин, андагъы акъылманлыкъны чексизлигин, адамлыкъны теренлигин кёр-

гюзтюу, ол берген насыбны сыйыртмазгъа халкъны чакъырыу, Ленин ишлеген жол бла хорламдан хорламгъа барыргъа кереклигин айтыу жанындан ушашлыкъла бардыла. Нек десенг, экиси да бир адамны сыфатын суратлау ишни тутхандыла. Алай болгъанлыкъгъа, эки къарт поэтни назмулары да эки башха кезиуню юсюнден, башха заманда жазылгъанлары себебли, кеслерини фахму табигъатларына кёре, эки назму да логикалы акцент, интонация, образны ишлерге керекли бояула да башхадыла. Кязимни чыгъармаларындача, былада да Ленинни образы героикалы халда ишленеди, бир затдан да къоркъуб артха турмагъан, арсарлыкъны билмеген батыр, алф къарыулу, билмегени болмагъан акъылман болгъаны кёргюзтюлюнеди. Шахмурзаев да кесини «В. И. Ленин» деген назмусунда Кязимге ушаш белгили бир болумну аны дуниядан кетгенин хапарлай келеди да, ол бушуулу ёлюмю халкъгъа берген ачыуун айта, кёлсюзлюкге женгдирирге нек жарамагъанын ангылатады. Уллу Ленинни ёлюмю халкъ фольклорунда (бирден бирге ёте, унутулмай айтыла келген) сарнау жырланы формасын жазма литературагъа кийиргенди. Кязимни назмусуча, бу чыгъарма да халкъгъа кенг жайылгъан эди. Не хыйсабдан дегенде: ол чыгъарма ол кезиуде битеу халкъланы сарнатхан уллу бушууну юсюнден эди, аны юсюне, Ленинни ёлюмю, Ленинсиз ол ишлеген жолдан таймай къалай барлыкъбыз деген сагъыш хар уруннганны эсинден кетмей эди, халкъны абызыратыб, кёлсюз этиб къоймай, Ильични осуятын тамам этиб, алгъа барыргъа халкъ дертленген эди. Ленин тийдирген кюн, аны окъууу адам улуну жашауунда жарытыб турлугъуна шек жокъ эди. Ол бир жаны, экинчиден а ол назмуда халкъ фольклорну суратлау кереклери: стили, жю-

рекни минг тюрлю кьозгъагъан макъамы, назмуну къан тамырына жыйылгъанды. Андан сора да автор назмуну хар строфасыны ахыр тизгинин «Дуния уллусу Ильич бизден кетгенди», «Къызыл чолпан Ильич бизден кетгенди», «Бачамабыз Ильич бизден кетгенди» деген рефренле бла бошаб, логикалы акцентни къайтарыб-къайтарыб бир жерге тюшюре, бушууну уллулугъун бютюн да бек сезерча этеди. Ол рефренни кючю бла автор Ленинни къаллай бир суйгенин, халкъгъа ол адам къаллай бир жууукъ болгъанын эскертеди. Саидни жюрек тарагъан сарнау жырында бушуу ауазы не халда суратлана эсе да, жырни ниет магъанасы кёлсюз, къанатсыз туююлдю. Автор таб сайланган сёзлени кючю бла Ленин ишлеген жол, аны окъууу жалан бизни къралыбыз ючюн угъай, битеу дунияны халкъларына азатлыкъ кюню болгъанын ачыкълайды. Ленинни этген ишлери, аны окъууу битеу адам улуну азатлыкъгъа элтирик кючдю. Ленин кетгенликге, аны кюню ёлюмсюздю, жолу жарыкъды.

«Кюн батышда капиталны сарнатхан,
Кюн чыгъышда самум желле сынатхан,
Сахарада негрлени юятхан
Ильич бизге жол кёргюзтюб кетгенди»

(Шахмурзаев Саид, «Назмула», 8-чи бет), —

деб, битеу дунияда Ленинни даражасын айтады да, урунган адам улуну атындан ант этеди.

«Сёз беребиз жолунг бла кетерге,
Сёз беребиз буржуйланы эзерге,
Сёз беребиз классыз мюлкле этерге,
Сени осуятынг бла ишлерге»

(бу да анданды).

Шахмурзаев Ленинни уллу идеяларыны кючюн, аны историялы ишлерин, чексиз акъылманлыгъын,

адамлыкъ къудретини уллулугъун урунганлагъа жетдирир ючюн керексиз омакъ махтагъан, чекден оздуруб семиртген сёзлени хайырланмай, тюз сайланган сёзлени кючю бла береди. «Дуния уллусу», «Къызыл чолпан», «Бачамабыз», «Жол башчыбыз», «Пролетариатны атасы» деген сёзле ол адамны уллулугъун да, багъалылыгъын да, халкъгъа жууукълугъун да кёрюрча, образны ишлерге болушадыла. Автор адамланы жашауларында, аланы ушакъларында жюрюген сёзлени кючю бла образ ишлегенча, фольклорну байлыгъындан алынган, «Чолпан жулдуз» дегенча эпитетлени уста хайырланады. Автор ленинизм жангыз миллетни, не да жангыз къралны азатлыгъы ючюн кюрешде чекленген окъуу болмагъанын, ишлеб жашагъан адам улуну барысы ючюн да насыб жол болгъанын эскертеди. Авторну «90 жыл» («Ленин биргебизгеди», 1960 ж.) деген башха бир назмусунда уа Ленинсиз Ленинни жолу бла юйрениуден талмагъанлай, тюбеген чырмауланы ууата, уллу сынауладан жигитлик бла къутула, урунганланы ёмюрлени саркъыуунда тилеклери болгъан жашаугъа чыкъгъаныбызны къууанч халда айтады. Ленинни азатлыкъ кюн бла тенг этеди.

Экинчи поэт Саид Отаров кесини «Ленинни байрагъы» («Ленин биргебизгеди») деген назмусун Кязим бла Шахмурзаевча уллу Ленинни дуниядан кетгенине этилген мардасыз халкъ бушууун кёргюзтюу бла башламайды. Назму 1933 жылда жазылгъаны кирик, кесинде да бушууну юсюнден угъай, Ленинни жолу, Ленинни мураты, Ленинни окъуу халкъгъа не затла береди, уллу бачаманы осуятын толтурмагъан бош адамламы эдик? деген соруулагъа жууаб излейди. Кязим Мечиев бла Саид Шахмурзаев Ленинни жолундан таймазгъа ант этиб, халкъ насыб, зауукълу жашауну къурарыкъларына

ийнанганларын билдиргендиле. Отаров а ол муратны кѳабыл бола башлагъанын терен кѳууанчлы ѳхтемленуу бла айтады.

Уллу Ленинни ѳлюмсюз ишлери, батырлыкъ жашауу, чексиз адамлыкъы, адам улуну азатлыкъгъа элтирик окѳууу бизни литературада жалан да Мечиевну, Шахмурзаевну, Отаров Саидни чыгъармаларына тема болуб кѳалмагъандыла. Б. Гуртуев, Х. Темоев, А. Будаев, Ж. Залиханов, И. Маммеев, С. Макитов, М. Геттуев эм башхалары литературагъа бек алгъа Ленинни юсюнден жазаргъа кюрешиу бла киргендиле. Ол поэтлени кѳбюсюню ол заманда реалист литература бла хазна шагърейликлери болмагъанды. Башха литератураладан да ол кезиуде дерс алалмагъандыла. Асламында ол иш юйрениу тематиканы кенгертиу бла чекленгенди. Алай ол поэтле фольклордан толу дерс алгъандыла, эстетика культуралары фольклорну тийресинде ѳсгенди. Суратлау ишни башха ызын табалмай, ол поэтле фольклор поэзияны суратлау амалларына тияннгандыла. Ол себебден, аланы ол жыллада чыгъармаларында фольклор эпитетле, тенглейшириуле, рифмала, образлы сѳзле кѳб тубейдиле. Суратларгъа мурат этиб алгъан темаларын ачыкълалмай, ишни тыш халда хапарлаб кѳояргъа тюшгендиле. Биз санаб озгъан поэтлени асламыны Ленинни образын кѳргюзтюуде тутхан ызларына, образны ачыуда хайырланган кереклерине, назмуланы (синтаксислерине, кѳуралыу стиллерине, бир затны былайды деб суратлаб кѳоярны орнуна, сѳзню андан да, мындан да тийишдириб берирге сакълыкъларына кѳарасакъ, ала кѳбюсю жашауну тюз кѳргюзтген реалист поэзияны (уста жазылыб туугъан литератураланы) даражасына жетдиралырча кючлери болмагъанды, фольклорну кебинден чыгълалмагъанлары кѳрюнеди.

Ол хыйсабдан, ол поэтле фольклор ыз бла, Кязимни, С. Отаровну ызы бла халкъ жырланы ызлары бла Ленинни образын берирге кюрешгенлери эсленеди... Энди биз жашлай жоюлган Азрет Будаевну чыгъармачылыгында Ленинни образы къалай берилгенине да бир къарайыкъ.

Азрет Будаевну чыгъармачылыкъ жашау жолу узакъгъа созулмагъанды. Алай, ол къысха заманчыкъны ичинде окъуна поэт Ленинни юсюнден бир къауум зат жазгъанды. Будаев жашауунда да, чыгъармаларында да экили болууну билмегенди. Кесин хар заманда да Ленинни солдатына санагъанды эм аны ючюн ёхтемленгенди. Ол «Ленин, сени жолунгда» (3-чю бет «Ленин биргебизгеди») деген назмусунда:

«Сыйлы Ленин ёлгенде,
Ауур бушуу бергенде,
Жиляй жарлы, жалчыла,
Ишчи, жерчи, малчыла.

Сыйлы Ленин ёлгенди,
Бушуулукъ да бергенди.
Алай, иши уа сауду
Партиясы къурч тауду»,—

— деб жазады да, Ленин ёлгенли 12 жыл толган эсе да, анга халкъны этген бушууу селеймегенин, ишчи, элли, малчыла ол ёлюмге бюгюн да терен ачыу этиб тургъанларын айтады. Алай, Будаевну назмусу жалан халкъ бушууну кёргюзтюб къоймайды. Башха поэтлени назмаларында Ленинни акъылманлыгыын айта, халкъ аны ёлюмюне не къадар кёз жаш тёкгенлерин кёргюзте, Ленинни осуятларын тамам этербиз деб ант этедиле, аны жолундан таймазгъа сёз бередиле. Будаевну назмусуну логикалы магъанасы жалан да халкъны бушууун эм насыб жолда барыргъа таукел-

лигин кѣргюзтюу тѣююдю. Халкъ кесини сѣзюне къалай кертичи болады. Ленинни окъууу халкъгъа не къадар насыб береди. Ленинни ишин андан ары бардырыргъа дертленгенле керти ишангылы болалдыламы? деген соруулагъа тюшеди да, «ол этген мурат толду» деб, жууаб береди. Автор «Сыйлы Ленинни аты жүрекдеди бек къаты» дейди да, Ленинни жолундан таймагъан, аны окъууу бла сауутланган халкъны ишин ояллыкъ кюч болмагъанын эскереди. Поэтни ол назмусуну аны кесини башха чыгъармаларына жууукъ этген затла анда рифмаларыны женгиллиги, суратларгъа деб сайлагъан сѣзлери фольклор тенгleshдириуледен, ушашдырыуладан, эпитетледен болмагъаныды. Поэт Ленинни кюннге, айгъа да тенгleshдирмейди. Жаш поэтни суратлаучулукъ сезими анга: «Ленинни кеси бла кесин болмаса, тенгleshдирирча зат жокъду» деген магъананы ангылатхан болур. Автор уллу бачаманы образын суратлаялмай эсе да, ол этген ишлени, аны акъылманлыгъын, аны ёлюмюне халкъ къалай бушуу этгенин, Ленинни жолу бла бара, халкъ нелляй хорламла болдургъанын айтмакълыкъны кеси окъуна, фольклордан ычхыналмай кюрешген литература ючюн алгъа атлау эди. Назмуну баш оюмундача ахырында былай дейди:

«Сени жолунгдан таймай,
Сен тутхан ишни оймай,
Жангы атламла алабыз,
Коммунизмге барабыз».

Ол жыллада жазылгъан чыгъармаланы ичинде Хамид Теммоевну «Унутулмазлыкъ Лениннге» деген назмусу да белгили жерни алады. Бу назмуну сѣз тылпыуу да, къуралыу халы да, магъанасы да башхаланы назмуларына ушамай эсе да, сѣзню ахы-

рын неде тохтатыу жаны бла жууукълукълары барды. Бирси поэтлени чыгъармаларыны барысында да Ленинни ёлюмю, анга халкъ этген бушуу айтылмай къалмайды. Теммоев образны ол бушууну юсю бла угъай, отузунчу жылладагъы уллу хорламланы болдурууда Ленинни окъууну, ишлерини къаллай магъанасы болгъанын айтыу бла ишлерге кюрешеди.

Халкъ поэзияда геройну энчи образы хар адамгъа тийишли болгъан адамлыкъланы чынтды белгилери бир адамны юсюне жыйылыб кёрюнедиле. Теммоев да фольклорну ол илишанларындан хайырланаргъа кюрешеди. Аны назмусунда Ленин айтхылыкълары батыр, акъылман къудретли, бир затдан да къоркъа билмеген, урунганланы азатлыкълары чыгъарыр ючюн бир затдан артха турмагъан адам болгъаны айтылады. Ленинни образын ол ызда кёргюзтюрге кюрешуу образны халкъны идеалына жууукълашдырыр муратны кёргюзтеди. Ленинни образын къурауда Теммоев бла Будаевда ушашлыкълары да бардыла. Ол ушашлыкъланы чыгъыу себеби, баям, эки поэтни да бир кезиуде жашагъанларындан, бир адамны образын суратларгъа таукелленгенлеринден болгъан болур. Сёз ючюн, эки поэт да уллу Ленинни жолу бла бизни халкъларыбыз ажашмагъанлай, хорламдан хорламгъа жетгенлерин кёргюзтюу, халкъ Ленинни осуятына кертиси болгъанына шагъатлыкълары этиулерини бир кибикди. Алай, бара баргъан сайын экиси да уллу образны ачыкъ кёргюзтюрюк белгилени кеслери алларына излей башлайдыла. Теммоевну назмусунда, къургъакълары сёзлю болса да, публицистика ауаз барды.

«Баргъан сууланы кючюн
Къолубузгъа алабыз.
Колхоз эллерибизге
Андан жарыкъ салабыз

Сен суйген тракторла
Кёб болдула элдеде.
Сабанланы сюредиле
Колхоз, совхоз жерледе»,—

деген тизгинледе автор Ленинни акъылманлыгъын ачыкъ этерге болушурча затла излейди. Артда къалгъан Россия алгъа чыгъар, техника жаны бла кючлю, къарыулу болур, эллени, сахарланы жарытырча, хар затха къууат берирча электроэнергия туудургъан электростанцияла ишленирле, сабанчыны жерин сюрюрча, урлугъун себерча, тирлигин жыярча трактор-комбайнла чыгъаргъан заводла ишлене башладыла. Ленин халкъны ол кючюне ийнанганды, ёсюуню онгларын жашау ызыны тарлыгъы тиргизилирге къоймай ёчюрюб тургъанын эртдеден биле эди.

Автор кесини ол назмусунда Ленин ишлеб кетген жол бла халкъны алгъадан алгъа элтген Ленинни партиясы болгъанын да «Сени салгъан тюз жолунг, ишангылы къолдады» деб, береди да «Сени окъуунг жол ачды урунганла барыргъа, битеу дуня ишчисине тенглик жашау салыргъа» деген тизгинле бла ол жол хар инсанны насыб жолу болгъанын эскереди...

Омар Этезов да Ленинни юсюнден жазгъанды. Аны назмусу бийик патетикалы, халкъны Лениннге тутхан терен суймеклигин, битеу хорламларыбызда уллу Ленинни кёб къыйыны болгъанын кёргюзтеди.

«Хорламлада сени атынг кёрюнед,
Хар урунган санга саламын беред.
Хорламлада сени атынг байракъды,
Сен берген жол ачыкъды, бек жарыкъды.

Сени атынг сау дунягъа айтылгъанд,
Ата журтну сени атынг айнытханд.

Уллу Ленин! Сенсе жарыкъ ийнагъым,
Сени атынг — жол кёргюзтген чырагъым.

Сен бергенсе халхъгъа къууанч жашауну,
Сен ойгъанса ёмюрлюк зулму тауну,
Сени атынг жарыкъ этед тауланы,
Сени атынг келтиред хорламланы»

(«Ленин биргебиздеди»),—

деб, кюн жарыгъын кёралмай, кечеси-кюню солуу тынчлыгъын табмай, юсюне-башына киер заты, къарын даун тохтатырча аууз къабыны болмай жашагъан урунган халкъны азатлыкъгъа чыгъарыуда Ленин этген ишлени жүрекден чыкъгъан сёзле бла айтады. Ленинни акъылын, окъууун кюнню, чыракъны жарыгъына, сыйыннгысыз кючюн дунияда бир чырмау да тохтаталмагъан тау суулагъа тенглешдириу бла Ленинчи уллу кюреш берген хайырны жылы сёзюню кючю бла кёзге кёргюзтгенди. Дунияда бир зат да хорлаялмаз къралны къурагъан Ленинди деген оюмгъа келтиреди...

Совет малкъар литератураны башлагъанланы бири, аны тиргизиб аягъы юсюне этиуде кесини энчи юлюшюн къошхан, литература жашаугъа бюгюн да тири къатышхан Берт Гуртуевну чыгъармачылыгъында да Ленинни юсюнден кёб жазылгъанды. Поэтни кесини сёзюне кёре, ол тема Гуртуев хар заманда эсинде тутхан темады. Поэтни кёб кере чыгъарма жазаргъа кёллендириб, себеб болгъанды. Мында да эскертиллик бир зат: Гуртуевну чыгъармачылыгъында фольклор ызла башха поэтлени жазгъанларын дан эсе кёб, кючлю эм ачыкъ эсленедиле. Аны поэзиясыны кючлю эм къарыусуз жерлери да кёбюсюнде фольклор ызны сакъланнганына кёредиле.

Поэт Ленинни образын да фольклор мадарла бла, ол ыздан хазна чыгъарыргъа кюрешмей ишлейди. Ол айтханыбызгъа шагъатлыкъны «Ленин бла

таулула» (поэма), «Ленинни жыры», «Октябрны жыры» (барысы да «Ленин биргебизгеди» деген китабыны 16—25 бетлериндедиле) деген чыгъармалары этерикдиле.

Гуртуев кесини «Ленин бла таулула» деген чыгъармасын поэмагъа тергейди. Мени акъылыма кере, ол терсди. Ол чыгъармада автор айтхан жанргъа керекли кёб затла жетишмейдиле. Биринчиден, поэманы тутуругъу болурча башдан-аякъ ётюб кетген образ жокъду. Экинчиден, поэма эсе да, поэманы чегине жетмей, узун назмулай, фрагментлей къалгъанды. Ма ол хыйсабдан чыгъармагъа биз поэмагъа къарагъан кёзден къарамай, уллу назмугъача къармакълыкъны тюзге санайбыз.

Поэтни чыгъармасыны пафосу аны атында окъуна кёрюнюб турады. Бир жанындан кесин тау бийлери къыйнаб, экинчиден, а падчахлыкъ онгун алыб тургъан гитче малкъар халкъчыгына уллу Ленин, большевикле партиясы атдыргъан насыб танггы не береди? деген уллу соруугъа автор поэзияны тили бла жууаб излегени кёрюнеди. Башха сёз бла айтханда, малкъар халкъны азатлыкъгъа чыгъыуунда, бюгюнню насыбха жетиюнде Ленин не къадар къыйын салгъанын кёргюзтюу поэтни чыгъарма жазыуу ауарасына тюшюргенди. Кертиди, ол тема ассыры уллуду, аны чынтды чегине жетдириб кёргюзтюр ючюн, назму, поэма угъай эсенг, толу китаб окъуна азлыкъ этерикди. Теманы уллулугъу да, аны магъаналылыгы да авторга кёб проблемаланы жюклегенди. Автор ол чыгъармасын жазаргъа фольклорну типизациялау ызын алады. Чыгъарма алтмышынчы жылланы аллында жазылгъанды, ол кезиуде уа ана тилде жазылгъан чыгъармалары жокъну орнунда болгъанларындан, аны юсюне да кёб жылланы ичинде кесибизча жукъ окъумай тургъан-

ларындан, малкъарлы китаб окъуучула башха тилледеги профессионал литература чыгъармала бла бирге фольклордан да кючлю дерс алгъанлары себбли, фольклор ыз бла жазылыугъа кишини гурушхалыгъы болмагъанды.

Чыгъармада фольклорну суратлау ызларын биз андагъы тенглешдириу, эпитет, метафораланы, фольклордан алгъанындан, андагъы оптимизмни, жашаугъа ийнаныуу фольклордача кючлюлюгюнден керюб къоймайбыз.

Автор строфаланы да фольклордача эки тизгинли этеди. Аллай назмуланы халкъ терен сезимли ишленни юсюнден айтыргъа тюшгенде, не бушууу, не къууанчны билдиргенде, бийик патетикалы интонациялы чыгъармала жазаргъа тюшгенде алгъанды. Гуртуев кесини бу чыгъармасында ол образны бирде жашаудагъы керти болум бла, бирде уа бир бетли сыфатлау халда суратлайды. Аллай кезиуледе поэтикалыкъ сёзню кючлюлюгю бек керекди. Адамны тишин къаматхан, эскирген стилистикалыкъ къуралыула бла суратны ишлерге кюрешиу аны мутхузландырыб къояды.

Гуртуев ол къыйынлыкъдан ычхыныр ючюн кёб кюрешгени назмуда керюнеди.

«Таулагъа Ленинни аты жетгинчи,
Совет жашау тау тарладан ётгюнчю.

Мудахлыкъ басыб эди ауулланы,
Бийле жегиб эзе элле къулланы.

Тура кетиб къара туман чачылды,
Къара халкъгъа жарыкъ эшик ачылды.

Сулу ургъан исси жел жетген эди.
Халкъны бугъоудан эркин этген эди.

Ол желге «революция» дей элле,
Аны урунган халкъла кюсей элле.

Ол илячин къанатда келген эди,
Бузлагъан таугъа жылыу берген эди»,—

деб жазады автор.

Назмуну поэтика структурасы кёб тюрлюдю, кёб тюрслюдю. Алай, хар тюрлюлюк, тюрсюнлюкню барысы да Ленинни образын къуаргъа бойсунады. Сёз ючюн, малкъар фольклорда ёлген адамны юсюнден жыр айтханда, ол адам сау заманында этген иги ишлерин, тирилигин, жигитлигин, адамлыкъ къыйматын, акъыллылыгъын иш этиб, сайлаб алыу, адамны образын кёзге кёрюнюрча этиб суратларгъа болушурча мадарлагъа ишаныу тёрени Гуртуев да унутуб къоймагъанды. Поэт Ленинни образын къурауда жарлы халкъны революциягъа дери къыйынлы жашауундан шагъатланы эсде къалырчаларын алады да, ол къыйынлыкъдан халкъны Ленин къутхарды деген оюмгъа келтиреди. Автор малкъар таулагъа Ленинни аты жетгинчи, Октябрны хорламы тау элlege ётгюнчю ала насыбдан юлюшсюз тургъанларын айтады. Халкъланы жашаулары къарангыча, мудах болгъанды, дейди да, ол насыбсызлыкъны къара туманнга, азат жашауну уа жарыкъ эшик ачылгъаннга тенг этеди. Эски дунияны харам мюлк иелерин гунч этиб, артыкълыкъны къаласын ойгъан революцияны «суху ургъан исси желге» ушата, халкъны мугурлугъуна бугъоулу дейди. Авторну «илячин къанат» деген эпитети поэтге революцияны хорламлы кюрешини жолун кёргюзтюрге болушады. Автор тенгсизликни тузагъындан ычхыналмагъан онгсуз халкъны жашау халына тийген насыбны кюнюне «бузлагъан таугъа жылыу берген эди» деб уста сёз табханды. Поэт ол назмуда малкъар халкъ революциягъа дери къаллай тарлыкъда жашагъанын, революция аны эркинликге чыгъаргъа-

нын алай бош айтыб кьоймайды. Билгичлик бла азатлыкъны атасы Ленин болгъанын окъуучугъа билдирирге хазырланады. «Илячин» деген тенглешдириуню автор Лениндеги ёткюрлюкню, жигитликни, терен акъылманлыкъны ангылатыргъа алады. «Илячин халкъ башчысы Ленин эди. Ленин дунияны жарытхан кюн эди» — дейди да, ол кюн батмай турур, дайым жарытыб, халкъгъа насыбха жол танытыб деб, суратлайды ол. Гуртуев фольклорда халкъ жигитлени берилиучюлерича, Лениннге «Илячин», «халкъны жарытхан кюн», «Ленин — жашау байрагъы», «Ленин—дуня чырагъы» дегенча эпитетле бла хайырланады. Алай, Ленинни образын поэт аны бла бериб кьоймайды, халкъны жашауунда болгъан кёб тюрю ишле бла байламлы этиб айтады. Хар таулуну юйюнде Ленинни сураты терен суймеклик бла тагъылыб тургъаны эм кыйын кюнледе андан акъыл, эс, кюч-къарыу алгъанлары

«Таулула жангы юйню битдирселе,
Ол юйге оюн, той эте кирселе,
Анда тагъалла Ленинни суратын,
Кёз туурада тутар ючюн сыфатын»,—

деб кёргюзтюлюнеди. Ленинни ёлюмю халкъгъа не къадар бушуу бергенин автор ма быллай кючлю сёз бла айтханды:

«Эсимдеди, Ленин ёлген хапарны
Эштгенде, мудахланнганы Малкъарны,
Жарлы, жалчы халкъны къара кийгени,
Элден элге бушуу ийгени.
Халкъ жыйылыб, тау ныгъышны толтуруб,
Бёрклерин алгъа кийиб, ёрге туруб».

«Къара кийген» терен бушууну белгисиди. Бек башы уа «бёрклерин алгъа кийиб, ёрге туруб» деген тизгиндеди. Ол жыллада малкъар элдеде динни

къатылыгыын, къарангы халкъда жахилликни унутурга жарамайды. Алай, ол диннге ийнанган къарангы таулу адамла Ленинни асыры кеслерине жууукъга санагъандан, аны «къайсы динде» болгъанын эслерине окъуна алмагъандыла. Ма ол хыйсабдан, «бёрклерин кийиб, ёрге туруб» деген зат жашаудагы уллу кертиликни кёрюрге болушхан суратлауладанды. «Ленин» дегенде, халкъ ёрге тургъаны да тюз аллай образлы сёзледенди. Не да ёмюрлени саркъыуундан бери жашаб келген жерлерине малкъарлыла къаллай бир жабышханлары, алайдан айырылмазга кюрешгенлери эртдеден белгилиди. Башха жерге кёчюб, эл бол дегенни къанлы жаугъа тергендиле. Бир жол комиссар таулу элни башха жерге кёчюрююз деб тилей, айтханын этдиралмагъандан сора:

«Бу чегетден, къарангыдан кетерге
Кюнлюм элге тырхам болмай ётерге,
Сизге Ленин буюргъанды, эштигиз,
Анга уа кесигиз оюм этигиз»,—

дегенде, кёчерге таукел боладыла. Ленин алагъа терс ишни айтмазына ийнаадыла. Не да ол чыгъармада кюе тургъан юйню ичинден бек алгъа Ленинни китабын алыб чыкыгъанын кёргюзтген кючлю сценаны айтыргъа боллукъду.

Гуртуевну бу чыгъармасында образлы къуралыула, поэтика фигурала халкъ фольклорну традициясында берилгенликге, Ленинни юсюнден кесини муратын айтыргъа анга болушхандыла. Автор «эди» деген болушлукъчу этимни да назмуну гыллыуун кючлендирирге, терклендирирге уста хайырланганын айтыргъа боллукъду. Поэтни «Ленинни жыры» деген чыгъармасы биз сюзген чыгъармасындан къайда къарыусузду. Ол эки назмуну тенгleshдириб

къарасакъ, экинчисинде Ленинни ишин кёрюрге, образында жангы затланы ангыларгъа жангы зат къошмагъанды. «Октябрны жыры» («Ленин биргебизгеди», 23—24 бет.) деген чыгъэрмэсэндэ уз: «Октябрны тангы Ленинни окъуу эм кюреши бла атханды» деген магъананы ангылатыргъа кюрешеди. Назмуда фольклорну да, жазма литератураны да ызы бир кибик эсленеди. Ритмасы да, ёлчеми да «Ленин бла таулуладан» башхады. Биринчиси 2 солумлу эсе, экинчиси 5—7 солумлуду. Анга кёре гыллыуу да башхады. Бу назмуну дагъыда бир башхалыгъы кючлю контрастлы параллелизмни бергендиндеди.

«Кюн кётюрюлдю,
Жарытды жерни,
Къарангылыкъны
Бизден кетерди.

Зулму бугъоуну
Халкъым ташлады.
Насыб жашауну
Къураб башлады».

Кюнню кётюрюлгени, жарытханы, къарангылыкъны кетгени, аллегория — жаз тил магъана кийириб тура эсе, «зулму бугъоуну халкъ ташлагъанын, насыб жашауну къураб башлагъаны» айтылгъанда, окъуучугъа аллегорияны ачаргъа ачхыч берилгенин кёребиз.

Уллу Ленинни образын кеслери алларына ишлерге, Ленинианагъа энчи юлюшлерин къошаргъа умут эте жазгъанланы арасында С. Макитов да, Залиханоз да, Геттуев да, Маммеев да бардыла. Сафар Макитов кесини «Ленин» («Ленин биргебизгеди», 102—104 бет.) деген назмусунда бек алгъа малкъар халкъ революциягъа дери къаллай такъырлыкъда,

эркин солур онгу болмай, кяалай жашагъанын хапарлайды. Окъуучугъа ол затланы юсюнден толу ангылатыу бериб бошагъандан сора аны бетинде Ленинни образын ишлерге киришгенди. Ленинни юсюнден ол халда айтыу, уллу жолбашчыны урунганланы насыблы жашаугъа чыгъарыуда этген ишлерин кёргюзтюрге авторгъа онг бергенди.

Таулуны такъыр жашауун былай суратлайды:

«Кийген кийими териден болгъанды,
Мылы топракъ тешеги.
Таулу байлыкъгъа санаб тургъанды,
Болса, арбазында эшеги».

Аллай онгсузлукъдан халкъны Ленин кьутхаргъанды.

«Кёк да кюкюреб, жер да титиреб,
Бизге жап-жарыкъ танг атды.
Ленин бла партия жибериб,
Жылы кюн тийди, жарытды».

Автор чолпан жулдузгъа, жарыкъ кюннге Ленинни тенгешдиреди, жерге не кьадар жарыгъын жибериб, жылыуун бериб тургъанлыкъгъа, кюнню кючю аз болмагъанча, Ленинни окъууу да, халкъланы жашауунда алайды дейди Макитов. Уллу акъылманны сыфатын суратлай, ол да фольклорда жюрюген суратлау жорукъладан хайырлана билгенди.

Ленинни юсюнден Залиханов да «Ленин», «Атабыз» («Ленин биргебизгеди», 113—116 бет.) дегенча назмуланы жазгъанды. Биринчи назмусунда автор бизни бир-бир поэтлерибизге ушатыб, Ленинни ёлюмюне этилген бушууну юсюнден жазмайды. Назмуну ауазы кётюрюлюу халда бийик патетикалыды. Бизни халкъла Ленин азатлыкъгъа чыгъаргъандан сора, Ленинни окъууу бла сауутланыб, Ленинни партиясыны башчылыгъы бла, къарангылыкъны,

жахилликни кетериб, арта дуняны сейирсин-
дирген хорламдан хорламгъа жете келгенибизни
ёхтемлениу бла айтады. Ленинни окъууу, Ленинни
жолу жалан бизни къралны урунганларына азат-
лыкъгъа элтирик кюч болмагъанын, битеу дуняны
халкъларын кесини байрагъыны тубюне жыяры-
гъын терен ийнаныу бла хапарлайды.

«Ленин халкъланы батмазлыкъ кюню,—
Таймай, бизни жылытханлай турады,
Аны ёмюрле бла жашарыкъ иши
Адам улуну жангы ызгъа жыяды».

Бу назмуда сабыр, ашыкъмагъанлай, тюз хапарлау
хал барды. «Атабыз» деген атлы чыгъармасыны
динамикасы кючлюдю. Къысха-къысха айтылгъан
тизгинле, уста табылгъан жютю сёзле ол назмуну
окъургъа тынч этгенди...

Максим Геттуевну «Жюрекде жюрютеме» («Ле-
нин биргебизгеди», 132 бет), Хажимусса Кулиевну
«Ленинге» («Ленин биргебизгеди», 130 бет), эм ала-
ны башха назмуларында да Ленинни юсюнден кёб
иги затла айтыргъа кюрешгенлерин кёребиз... Ибра-
гим Маммеев «Багъалы таш» («Ленин биргебизгеди»,
121 бет) деген назмусунда:

«Зылгыда ишхилдилини башындан
Къарайды Ленинни уллу сураты.
Аны адам ишлегенд къая ташдан,
Белгили туююлдю устаны аты»,—

деб башлайды да, ол уллу Ленинни образы де-
менгили тауланы кючюне кюч къошханча, халкъны
насыблы кюнюне ыразы болуб тургъанча къарайды.

Керим Отаров поэзиягъа бирси поэтледен баш-
харакъ жол бла киргени эм аны алгъа жаза баш-
лагъан назмуларында окъуна кемчиликле кёбюсюн-

де фольклордан келген кемчиликле болмай, профессионал литератураны реалист ызларындан юйрениуню кемчиликлери болганы эсленеди. Аны ал жыллада жазылган чыгъармаларында учхаралыкъ, декларациялыкъ, керекли-керексиз жерде да омакъ айтыргъа кюрешмеклик аз тубейди. Жашауда кертиликни фольклор ызлада угъай, жангы формада берирге кюрешгенди. Аны кючю, фахмусу, сёзге усталыгъы, жашауну терен билирге кюрешгени, баш магъаналы эм кыйыр магъаналы затланы айыра билгени аны кыйсха заманны ичинде окъуна чынтды поэтлеге къошханды. Жашауда тюрлениулени логикасын ол терк ангылагъанды. Биз аны поэзиясында фольклор ызла жокъдула демейбиз, тилинде, бир-бир сюжетлени жангыртыб ишлеуонде, уллу чыгъармаларына фольклор чыгъармаланы уста жалгъауунда фольклор ызла бардыла. Сёз ол профессионал поэзияны излемине кере чыгъармаланы терк жаза башлагъанындады.

К. Отаров малкъар поэтлени ичинде Ленинни юсюнден кёб жазгъанладан туююлдю. Ол жазгъанларыны санына угъай, ынтышлылыгъына артыкъ эс бургъанладанды. Кёб кере акъыл сезимини элегинден ётдюрюб, окъуучугъа Ленинни юсюнден бир жангы зат айтырма дегинчи, ол темагъа чыгъарма жазаргъа таукел болалмагъанды. Бир башлагъандан сора уа битеу жазыу усталыгъын, фахму байлыгъын, акъыл кючюн салыб кюрешгенди. Алай, Ленинни юсюнден жазаргъа базынмай кёб тургъанды. Ма аны Ленинни юсюнден биринчи назмусу «Ленин» («Ленин биргебизгеди», 33—35 бетле).

«Ёмюрлени саркъыуунда къуруйла тенгизле,
Аланы орунлары къум аулакъла бола.
Бийик къар тауладан тууалла зыгъырлы тюзле,
Ёмюрлюк сунулган таула аз-аз оюла.

Ташдан, темирден, кѳурчдан, кѳалана жюз жылланы,
Уллу шахарла кѳѳюрюледиле жерден.
Уруш'а, келиб, жер юсюнден сыйпайд аланы,
Гумулжук тѳбени чачханча шайтан жели.

Дунияда кѳб залимлени атлары унутулад
Емкрлени саркѳыуунда, эски жомакѳлай,
Не ѳхтемни сыфаты да мутхузланыб кѳалад,
Кюз арты мылы жерге тюшген чапракѳлай.

Кѳыш сууугѳу жетсе, жер ташлайд жашил токѳлугѳун.
Жашха кѳартлыкѳ жетед, ѳлюм'а жууукѳ келед.
Жерни юсюнде ѳмюрлюк жашауну жокѳлугѳу
Эртдеден белгилид, жерде не да тюрленед».

Бу бош назму тизгинлеге сайланган бош логикалы оюм тѳююдю, терен философияды. Алай жаланнгач логикалы фигурала не да силлогизм тѳююдю. Сезим кѳайнаган поэзияды. Ол тизгинледе жюрегинде оту болган, башхалагѳа жетдиргинчи тѳзмеген кючлю сезим тамызылыб уллу мыдыхгѳа айланыб келеди. Авторну сайлаган ызы бек кѳыйынды, сакѳлыкѳны, терен философия акѳылны, уллу фахмуну излейди, ол затлары болса уа хорламгѳа элтирикдиле. Мында фольклордагѳы сарнауну ауазы да, Ленин этген ишлени кѳблюгон санау да, Ленинни окѳууну, ишлерини деменгилелигин кѳургѳакѳ санау да жокѳду. Автор суратлауну кючу бла окѳуучу кеси ол акѳылгѳа келирча этеди. Поэт ѳмюрлени саркѳыуунда халкѳ инжилиб жашагѳанын айтмайды, табигѳатда тюрлениулени эслеб, аланы кючлери бла контраст да, окѳуучуну эсинден кетмез параллелизм да ишлейди. Бир адамны жашауунда угѳай да, кѳб ѳмюрледе окѳуна тенгизле тауусулуб кѳалмайдыла, ассыры кенгден, сууу теренден кѳурурукѳду деб киши ийнанмайды, алай, кѳб тенгизле кѳуруб, орунлары кѳум аулакѳлзгѳа айланнганы илмуда белгиледи. Бийик кѳар таула оюлуб тауусулур деб, адамны акѳылына хазна кел-

мейди, алай, аз-аз оюла, ала да тауусулгъанлары хакъды. Не да не къадар сахарла ишлениб, алайынлай турлукъгъа ушагъанлыкъгъа, историяда, ууалыб, оюлуб, тас болгъан аз сахармы барды, не да историяда атларыбыз унутулмаз деб, дунияны титиретген аз залимлеми чыкъгъандыла. Аланы атлары да жел чачхан булутлача тас болгъандыла. Авторну ол айтхан кючлю магъаналарын «гумулжук тѣбе чачылгъанча шайтан желден», «кюз арты мылы жерге тюшген чапракълай» дегенча образлары жан киргизиб, философия оюмланы жюрек къозгъагъан поэзиягъа айландырыб турады. Автор табигъатдагъы тохтаусуз тюрлениулени, жашлыкъны ызы тохтамай, къартлыкъгъа айланыб тургъанын, аны ызындан суйсе-суймесе да, ёлюм келгенин айтады. Бу магъаналаны барысы да бир бирин тутмай, анда-мында айтылыб къалсала эди, логикалы сентенциядан озмаз эдиле, алай, аланы барысы да бир бирни тутханны къой, бир-бирин толтурадыла, уллу магъаналы образны кесеклеричадыла. Авторну ол чыгъармасыны биз айтхан кесеги назмугъа экспозиция халда бериле эсе да, кесини энчи магъанасы барды: табигъатда, жашауда тюрленмеген зат жокъду, тохтаусуз тюрлениу барады, ёмюрлюкча кёрюннген затла да жангы формагъа ётедиле, деген затха окъуучуну ийнандырады. Алай, ол магъана ол кесекни кесини баш борчу угъай, къошакъ борчуду. Чексиз бийик таула оюладыла, чексиз терен тенгизле къуруйдула, ёмюрледе турлукъ сахарла ууаладыла, ёмюрлюк жаз да, къыш да бир бирлерине алышынадыла, чексиз акъылман да, чексиз адамлыгъы болгъан да, чексиз жигит да Ленинди. Ёмюрлени саркъыуундэ, эдэм улу жер юсюнде жэшагъан къадаргъа хар жангы келген тёлюню, насыбдан насыбха элтиучюлюк, эскирмей, чагъыб тур-

лукъ, жашаугъа кюч-кьюуат бериб турлукъ Ленинни ишлеридиле, Ленинни окьюууду деген магъзнагъа контрастлы параллелизм этиб, назмуну ал кесегин алгъанды.

«Алай дуняда бир зат барды ёлюмсюзлей, саулай,
Тохтаусуз ёсе, бютюн кючлю бола баргъан.
Ол адам улуну акъылыд, къерт болмагъанлай
Тургъан, анга бой салалла, ёлюм эм заман».

Ол окьюуну не заман эскирталмайды, не ёлюм женгалмайды.

«Ол акъылны ёмюрледе байлыгъын жиялыб,
Жашау сала аны алтын бюртюклерине,
Жерге сабанчы урлукъну себгенча, аланы
Себгенди Ленин халкъланы жисреклерине»,—

деб, автор тартдырылгъан садакъ жияны бошлагъанча, кульминация точкагъа окьюучуну акъыл-сезимин ёрге элтеди.

«Ол урлукъладан ёсюб, айныгъан жигитлэни,
Ленин билиялгъанд хорланмаз кючге жияла.
Хорлагъанд тюз ишине къажау баргъан кёблени,
Адам улуна насыбха эр жолну сала».

Поэт Ленинни иши, окьюуу такъыр жерден ёсюб чыкъмагъанын, ол адам улу жашаб келгенли жыйгъан акъыл-билимни, адамлыкъ къыйматны битеу бирикдириб, андан ары ёсдюрюлгенди деб бек тюз айтханды. Ол Ленинни ишини магъанасына диалектикалы къарауду. Керим Отаровну бу назмусунда Ленинни кюннге, айгъа керексиз омакъ къушлагъа тенглешдириу жокъду. Шатык образлылыкъ эки тюрлю жол бла берилгенди. Биринчиден, кючлю образлы сёзлени метафораладан, эпитетледен, тенглешдириуледен алгъанды. Экинчиден'а, хар бош сёз кеслери орунларын ассыры тюз табхандан, эсден кетмез образгъа айлангандыла. Назмуну ау-

азы керексиз женгил жоргъа туююлду, ауур, терен чыгъады. Керим Отаровну «Ленин» деген назмусу малкъар поэзияда Ленинни образын реалист ызда суратлаб берген биринчи назмуладанды дерге боллукъбуз.

Малкъар совет поэзияда орус литературадан кеслерине кёб хайыр алырча юйреннген поэтлерибизни бири Керим Отаровду. Керим Отаров пролетариатны классика поэти Маяковскийден да кёб затха юйреннгенди. Ол юйрениуню ызын биз поэтни «Ленин! Партиям! Сен, Ата журтум!» («Ленин биргебизгеди», 35-чи бет) атлы назмусунда да кёребиз. Маяковскийни «В. И. Ленин» атлы поэмасындагы: «Партия и Ленин — близнецы и братья» деген мотиви Керим Отаровда да кесини сёзлери эм суратлау кереклери бла берилгенди.

«Ленин! Партиям! Сен, Ата журтум!
Сиз болмасагъыз эд, мени
Толмаз эди бир ахшы умутум,
Жоър эд палахла жели.
Ма аны ючюн назмуларымда
Кёб эскереме мен сизни,
Кёзбау этесе деген адамла
Жангыладыла. Кёлсюзю,
Къоркъакъны амалларыды кёзбау,
Мен` а туююлме аладан.
Дунияда манга жокъ сизсиз жашау,
Ма анданды назмуларымда
Мен сизни алай кёб эскергеним,
Уауача, керексиз манга.
Хауасыз — солуу жокъ ёбкелеге,
Олд сёзюм шуёхгъа, душманнга».

Авторну ангылауунда да, кертиси да Ленин бла партияны бир бирден айырыргъа жарамайды. Мында поэт лирикалы геройну атындан кесин Ленинни, партияны солдатыма деб къууанады. Адамгъа хауа, къалай керек эсе, Ленинни иши, окъууу да алай ке-

реки. Ленинни хар ишин, хар атламын поэтикалы образгъа айландырыб, окъуучугъа бериуню поэт насыбха тергейди. Назмуда публицистика ауаз кючлюдю.

Отаров Ленинни юсюнден башхалагъа ушатыб угъай, бир жазгъанын экинчисине окъуна ушатмай жазады. Ол тюрлюлюк назмуланы пафосунда не логикалы акцентинде туюлюдю. Автор Ленинни юсюнден бир айтханын башха назмуда айтмагъандан сора да, суратлау кереклени, стилистика фигураланы, интонацияны башхаларын излейди, тюзюн айтсагъ' а ол затла поэт кеси кергюзтюрге кю-решген затына кёре табыладыла.

«Кюн жарыгъы» («Ленин биргебизгеди», 36—37 бет.) деген назмусунда автор образны кесини халпарлауунда бермей, къарт аппасы бла аны туудугъуну арасында насыбны не болгъанын ачыкълар ючюн этилген ушакъ халда суратлайды. Кертисин айтсакъ, теманы алай ачыу совет поэзияда, аны ичинде малкъар поэзияда да «жангы ызды» дерге жарарыкъ туюлюдю. Жалан да биз айтырыкъ, ол ыз Керим Отаровда хазна тубемейди. Суратлау усталыкълары кючлю болгъан, чынтды фахмуну иелери — поэтле башхала магъана чыгъармагъан формада окъуна иги чыгъарма жараталлыкъдыла.

«Бирде юйге къайтыб келиб ныгъышдан,
Къарт аппа олтургъанд кюн тууушда,
Жашындан туугъан жашчыкъ kitabчыгъын
Ачыб, аны аллында:

— Аппачыгъым!

Ангылатчы манга,— дей, сен бир затны
(Кергюзтдю китабында суратны
Анда — Ленинни огъурлу сыфаты).
Сагъынылгъанда,— дейди,— Ленинни аты

Жарыйдыла адамланы бетлери,
Кюн жарытханча. Нед ол адетлери?

Ол манга кёрюнеди тамашалыкъ,
Бетлеге къайдан туады жарыкълыкъ?

Аппа, эркелете эсли жашчыкъны
Жууаблайды, сабыр сылай башчыгъын:
— Ленин насыбны уллу кюнюн сизге
Бериб кетгенд да, ол жүрегибизге
Къууанчны келтиргенлей, хар заманда
Жарытханлай турады да, ол — анданд».

Поэт былайда юч адамны сыфатын, сезимин къураб, окъуучулагъа кёргюзталгъанды. Биз ол чыгъармадан жашауунда харамлыкъ иш этмеген, киши къыйынына мыллык атмагъан, тюзлюкню жолуна Ленинни окъууу, революцияны насыблы тангы чыгъаргъан къартны Ленинни тюзлюгюне кертичилигин кёребиз, ол къарт ол жолдан таймай келгенден уллу насыбха бир затны санамайды. Аны хар бир атламында, хар жүрек тебиюнде Ленинни уллулугъуна сейир этиу, терен хурмет, чексиз сүймекликни мыдыхы къызарады. Жашауну жангыдан таный, терсни-тюзню айырыргъа кюч жыя башлагъан туудугъу да Ленинчи тюзлюкню жүрегине сингирсин, битеу акъыл-сезимин, кюч-къарыуун ол жолну бютюн да кючлендириу ызгъа бурсун деб, туудугъуна да жашауну ал дерсин береди. Сабий да сезимли, ёткюр, акъыллы, жигит жашчыкъды. Аны жүрегинде да ол жашагъан насыб кюнню ишлеген ким болгъанын ангылау, азатлыкъны юйюн ишлеуде кесини юлюшюн къошаргъа таукелликни урлугъу зыгытланады. Автор ол эки тёлкюню адамларыны арасындагъы ушакъны юсю бла Ленинге халкъны сүймеклигини теренлигин туура этеди.

Керим Отаровну бу назмуда да кесини атындан хапарлауну эм диалогланы таб къууаргъа усталыгъын, аланы кючю бла Ленинни образын эсде къалырча бералгъанын кёребиз. «Кюн жарыгъы» деген

эпитет бош ансдан алынмагъанын, Ленинни иши, окъууу халкълагъа насыбны жарыкъ кюню болуб тийиб тургъанын жалан да назмуну аты угъай, битеу назму саулай кѳргюзтеди. Отаров бир-бир назмуларында фольклорну суратлау ызын хайырланыб да Ленинни сыфатын береди. Анга шагъатха «Ленинчи тюзлюкню закону» («Ленин биргебизгеди», 38—39 бет.) деген назмусун айтыргъа боллукъду.

«Палахла къара булутланы чачыб,
Чууакъ кюнню жарыгъын халкъгъа ачыб,
Бизни айнытханса, къалмазча абчыб,
Ленинчи тюзлюкню закону!»

«Ленинчи тюзлюкню закону!» къургъакъ декларация туйюлдю. Ол тюзлюкю жашау ызыбызны кертилигин ачхан назмуну лейтмотивиди. Ол хар строфаны ахырында берилген «Ленинчи тюзлюкню закону!» деген рефрен окъуучуну эсин магъанасыз затлагъа чачмай, жашау кертиликни ачхан, эсни бир жерге жыйгъан логикалы акцентни тошген жериди. Тутуш рифмалы тизгинле да (AAA), аны ызындан келген рефрен да назмуну ауазын жашаулу, публицистика татымлылыгъын муратдагъыча этеди. «Бизни айнытханса, къалмазча абчыб» деген тизгинде, «аман адамны айнытсанг, эрнинги-бурнуңу къан этер» деген нарт сѳз бла ич полемика, даулаш барчады. Ол тизгин назмуну саулай ангылауда энчи уллу магъанасы болмаса эди, аллай бир айтыб турмаз эдик. «Аман адамны айнытсанг» деген нарт сѳзню революциягъа дери байла да, жарлыла да бир магъанада айтмагъандыла. Байла-бийле жарлыланы барысын да аманнга, осалгъа тергегендиле, алагъа къыйматлы адамлагъача караргъа унамагъандыла. Кеслерин жашауну къаймагъы, тутуругъу сунуб болгъандыла. Ленин, партия, революция ол

хэлны тюрлендирдиле. Алгъын насыбы—тенглиги да болмагъанла азатлыкъгъа чыкъдыла. Намысларын, сыйларын, хурметлерин да кеслерине къайтардыла. Ленинчи тюзлюкню закону урунганланы насыбын къоруулагъан кючдю. Бизге — урунган халкъгъа ишаныб этилген ахшылыкъны халкъ унутурукъ туююлдю, ол тюзлюкню къоруулар ючюн бир зат да аярыкъ туююлдю. Ма назмуну ич магъанасы да, пэфосу да олду.

Керим Отаров Ленинни юсюнден къуру назмула жазыб къоймай, поэмала да жазгъанды. Сёз ючюн, «Октябрь поэмасы», «Коммунистле», «Партизан къабырла» атлы поэмалары Ленинни кесини юсюнден жазылмагъанлыкъгъа, Ленин къурагъан партияны, Ленин башчылыкъ этген революцияны, Ленинни оноуу, окъууу, ишлери бла бардырылгъан Граждан урушну юсюнден жазылгъандыла. Ол чыгъармзлада да автор Ленинни огъурлу сифатыны, окъуууну юсюнден окъуучуланы жүреклерине жетерча кэб затла айтады. Ленинни юсюнден Керим Отаров «Ленин биргебизгеди» («Ленин биргебизгеди», 40—62 бет.) деген энчи поэманы да жазгъанды. Адамны образы не къадар суратлана баргъан сайын, аллай бир кенглик да болургъа керекди. Образны эпикалы халда къурау баш жерни алады. Ол хыйсабдан, лирикалы назмулада художникни бир баш сезим кесини ызындан элтгенча, поэмада алай болмайды, аланы алгъа суратланган адамланы былхымыны тюрлениую элтеди. Кертиди, поэмалада адамны образын бериуню кэб тюрлю жолу барды. Сёз ючюн, сюжетли поэзияда жигитни энчи халы, башхала бла байламлыкълары, къымылдауу, психологиясы хар жанындан да толугъа бериледи. Ма ол геройну этген ишлерине, башхала бла не тюрлю байламлыгы болгъанына кёре, аны жүрек дуниясы, адам-

лыкъ кыйматы ачылады. Литература практикада уа кыйнагъан ишлесиз, авторну хапарлаууну кючю бла къралгъан образлы, сюжетсиз поэмала да боладыла. Аллай чыгъармалада авторну жүрек сезимине эм болгъан ишлеге ол не халдан къарагъанына (хапарлауу, оюм этиую, сезим кючю) кёре, сёзю бара тургъан затны образы ишлениб да къалады. Поэманы бу тюрлюсю бек кыйын формагъа саналады. Ленинни образын ол ыз бла берирге кюрешген поэмала бизде да жазылгъандыла. Ма Керим Отаровну биз тинте тебреген поэмасы алай жазылгъан поэмаланы бириди. Биз айтхан ызгъа Керим Отаровну поэмасын аны композициялыкъ къралыуу жууукъ этеди. Поэманы 8 кесеги барды. Хар кесегинде бизни халкъыбызны жашауунда болгъан ишлени белгили бир кезиюу хапарланады. Эпикалы хапарлауда болгъан ишле ол ишлеге шагъат болгъан лирика жигитни аузу бла айтылады. Болгъан ишле, эпизодла — бири бирини ызындан тизилиб, ахырында уа баш оюм бериледи. Ол поэма лироэпикалы жанрдагъы поэмады дерге керекди. Поэт чыгъарманы биринчи — экинчи кесеклерин окъуучуну жолгъа хазырлагъан экспозиция халда береди да, чыгъарманы жазаргъа нек таукел болгъанын, ол таукеллик келгинчи кёб заманны арсарлыкъда ётдюрсенин айтады. Ол да ангылашыныулуду: Ленинни юсюнден окъуучуну сезимине да, акъылына да, ангылаууна да бир жангы зат кшошарча, юялмай, окъуучулагъа кюуаныб берирча этмеклик алай тынч туююлдю. Автор мардасыз керти айтады: хар бир адам художникмиди, угъаймы, поэтмиди, угъаймы, анга къарамай, жүрегинде уллу Ленинге аталгъан терен суймекликни поэмасын жүрютеди.

«Къууана эсе, жарыгына кюнню,
Палах турмай эсе къаяча басыб,
Кимни жюрегинде туумайд Лениннге
Бек къууанчлы поэмасы?»

Иш ма алайды, хар кимни жюрегинде Лениннге деб поэма къайнайды, дунягъа кеси «кийимин кийиб» чыгъаргъа жол излейди. Алай, хар ким да аны керекли формагъа сыйындыралмайдыла, Лениннге жюрек суймеклик сезимини поэтикалы сезимге дери ёсдюралмайдыла, алайсыз поэзия уа жаратылмайды. Керим ол ишни жалчыталгъанды. Экспозицияны экинчи борчу Ленинни деменгили ишлерини бизни халкъланы къадарындагы магъанасын кёргюзтюудю. Экспозициялы кесекле Кязимни поэмаларындача тезисли халдады: поэманы къалгъан кесеклеринде ол тезислеге ачхыч табыб, аланы ачыуну поэт борч этиб алады. Чыгъармаланы къыйматлары да ол ачыкълауну кесине кёредди. «Ленин халкъымы къыйын жолларында жюрек кючю болгъанд бюгюннге дери» деген тизгин поэманы урлугъуду. Поэманы къалгъан кесеклерин окъуй, баш образны къураучу жашау болумланы, ишлени сайлай билиу поэтде не даражада болгъанын кёребиз. Поэмада хапарлау суратлау иште керекли композициялыкъ ызды. Аны къаллай бир уста хайырланса, аллай бир кючлю суратлау ишни жалчытыргъа къолундан келликди. Автор хапарлауну биреуге жюклемейди, кеси алады, лирикалы жигитни атындан бардырады. Аны юсюне, лирикалы жигитни хар не зат да жик-жигине дери саналмайды, жашауда болгъан затла жоргъалау хапаргъа тизилмей, натурализмге, къургъакъ санаугъа хорлатмай, авторну муратын ачыкъларгъа болушур деген болумла, эпизодла, уллусу да, гитчеси да алай сайланадыла. Хапарлау сёз мыстысызлай къалмай, поэтика жы-

лыулу сёз болады. Авторну тили Октябрь революцияны, Граждан урушну кьазауатын, андэн сора уа тюзюнлей, Ата журт урушну ачы кюрешин хапарлайды. Дунияда мамырлыкь бар эсе, ол да Ленинни жолу бла баргьанланы кючюнден, уруш отун кьабындырыргьа кюрешгенлени уа кьоркьгьанынданды дейди поэт. Поэмада асыры кёб затла хапарлангандыла деб тырман эталлыкь туююлбюз, тырманыбыз кесеклеринде хапарланган историялы уллу ишлени арасында ёмюрде да унутулмазлыкь ишле болургьа болгьандыла, адам улуну жашауунда ол ишлени кьаллай бир магьанасы болгьаны белгиледи. Ол ишле уа «Аврораны» тоб тауушларысыз, Октябрь революция келгинчи, Ленинни иши бла окьууу болмагьанлай этиллик туююл эдиле. Поэмада уа ол ишле бир бирни иги тутмайдыла, орталарында жепи кьалады. Автор аллай вакуумгьа жер бермезге керекди. Кьалай-алай болса да, «Ленин биргебизгеди» деген поэмасында жашауну чексиз уллулугьу, поэтикалы кьуралыуланы юсю бла деменгили суратланганды. Автор ол суратланы ишлегенде халкьны бай тилиндеги сейирлик жютю, кьанатлы сёзлени хар бирини кеси орунларына уста салады. «Дуния аллында бет жарыкьлы этген — Ленинни ёлюмсюз жашарыкь ишиди», «Жюрек кючю болгьанд бюгюннге дери», «Борчлубуз сукьланчлы дуниябыз ючюн» дегенча тизгинле бош сёзле кирик кёрюннгенликге, автор алагьа жан салгьанча, образлы сёзле этгенди. Кьысхасын айтханда, Керим Отаров Ленинни сыфатын бериуде кесини энчи ызын, энчи сёзлерин табханды. Ленинни юсюнден ол жазгьан чыгьармалада ауаз башха потленикине ушамайды...

Совет малкьар литературада Ленинни сыфатын чынтды поэзияны формасына жетдириб ишлеген,

Лениннге сүймеклигин сезимни поэтика сезимге де-ри ёсдюрген поэтлени бек башы Къ. Кулиевду. Аны чыгъармаларында битеу дуняны халкъларына на-сыбны жолун кёргозтген, эркинликге чакъыргъан бачаманы огъурлу сыфатын кёребиз.

Къайсын Кулиевну къанатлы поэзиясы бюгюн-люкде да профессионал литератураны бек бийик тёлпесине ёрлегенди. Ол поэзия окъуучуну жюреги-не жетеди, аны жюрек сезимин къозгъайды, окъу-гъан сайын бир уллу ахшылыкъгъа тюбегенча, къу-уанчха къалдырады. Кесине бир тартса, андан ычхыныргъа бир да кюрешме. Бийик къар тауланы хычыуун хауасы, бурунну сүйюндюрсенине мианг тюрлю хансланы ариу ийислери, даммырлыкъ чакъ-гъан табигъатны къудрети, агъачы-ташы да кеси къоюнларын кенг ачадыла, къучакълайдыла. Къай-сынны поэзиясы адамны жюрегин дыгъыл этиб бош жабсартмайды, жашауну юсюнден болгъан, бола тургъан, боллукъ ишлени юсюнден жууаблылыкъны тынгысызлыгъы, мутхуз жанмай, халкъ менден эт-ген умутну толтуруб жашаяламамы деген сагъыш аны эсинден кетмейди. «Адамны ол халда жюрегин къозгъагъан, ташатын кюч къайры бугъуб тура бол-лур» (Айтматов) деб тизгинлени кётюрюб тюбле-рине къарарыгъынг келеди. Алай, ала кёзге кёрюн-мейдиле. Къайсын Кулиев терен философиялы оюмну къанатлы поэти болгъунчу аны сыйыннгысыз фахмусу бла мардасыз кёз жюстюлюгю, ачыкъ жю-рек чомартлыгъы, философия оюмлугъу, жашауну художникни сезими бла сезиу кючю диалекти-калы тюрлениуню эволюциясын тутта билиу дара-жагъа жетиб къалгъынчы не къадар ишлерге тюш-генди. Форманы ачыкълыгъы бла магъананы терен-лиги аны поэзиясындача поэзияларында бир бирин тутхан поэтле аздыла. Аны чыгъармаларына бир

къарагъанда «муну несин тангкёрдю этериги барды, жазгъан этмегенликге, мени да тил тубюмде айлана тура эди» дерчадыла. Алай, ол тынч ангылашыныулулукъ алдаулуду. Чирик кёлге къарасанг, узалыб тубюнде ташлагъа жетерме дериксе, алай, узалыб жетиб'а бир кёрчю! Кулиевну поэзиясында да ма аллай алдаулу «сайлыкъ» барды. Аланы окъуй баргъанынг къадар теренден терен кете, тубсюз кёлге кириб баргъанча боласа.

Ма фахмусуну чагъыуу да, жазыу усталыгъы да ол чекге жетген Къайсын Кулиев ахыр жылгъа дери Ленинни юсюнден хазна жазмагъанды. Нек? Анга жууабны Кулиев ол темагъа жазаргъа суйгенлигине, аны чыгъармачылыкъ сынауу да, фахмусуну бишген даражасы да, бийик, толу ишанырча болсала да жазаргъа мурат этиб болгъанды дегенден табаргъа керекди. Кертда, аны кёб чыгъармаларында бир-бир оюмлагъа, интонациясыны тюрлениу халларына къараб, коммунистлени чынтды образларын, революцияны образын не къадар кюч салыб ишлегенине къараб, поэт ол темада чыгъарма жазаргъа къыстау хазырланнганын сезерге боллукъ эди. Поэт коммунистлени, революционерлени образларын жалан да ала Ленинни ишин бардыргъан адамладыла деб кёргюзтуб къоймагъанды, ол образла Ленинни образын жазаргъа хазырланыуу жолу эдиле. Отузунчу жыллада окъуна Кулиев Ленинни юсюнден анга дери бизни поэтле айтмагъанча айтыргъа, фольклор ызладан чыгъар жол излейди... Ма сёз ючюн 1938 жылда жазгъан «Ленинге» («Салам, эртденлик», 18—22 бет.) деген назму ол кезиуде жангылыкъ эди:

«Маркс ишлеген
Тобну жерлеб,
Маркс ишлеген
Бичакъны билеб,

Саулайын халкъны
Къобарыб, кётюрюб,
Тюз жол, батырлыкъ,
Элге да кюч бериб,
Чабханды
Буржуйлагъа айланыб,
Саулайын
Дунияны къалтыратыб.
Къаллай бир къарыу
Кюч керек эди? Нелляй бир акъыл,
Эс керек эди?
Ёмюрде тургъан
Эскини къаласын
Чачар ючюннге».

Назму ол кезиуде бизни поэзия ючюн, сунмай тургъанлай, чыкъгъан бир зат эди. Сёз алгъын болмаучу ритмалыкъ къуралыуланы «сунмай тургъанлай» киргизилгенинде туююлдю. Образны тууралыгъы, ачыкълыгъы сейирликди. Жютю айтыу сёзлени керекли жерлерине табдыра билиу, бизни ол кезиудеги поэзиябызны жетишмеген затларындан болгъаны белгилиди. Фольклоргъа тийишли болгъан шартла кёзден жашырын затланы юслеринден абстракциялы сагъышланыу артха кетиб, аны орнуна хар бир оюм этиу назмуда, ким болса да, биреуню энчи сезимине сугъарылыб, ол сезимни бир затны юсюнден шарт бериую назмуну жангы этгенди. Ол заман, ол болум ючюн бу жангы болуб кёрюннген форма къайдан чыкъды деб сорургъа боллукъду. Ол, тюзюн айтханда, чынтды фахмуну берген жемишиди дерге боллукъбуз. Анга дери башха поэтле айтмагъан бир жангылыкъ — Ленинни окъууу, революция иши кеси аллына, топракъсыз такъыр жерден чыкъмагъанын, ол Марксны окъууун, ишин андан ары ёсдюргенин, жашауда бардыргъанын кёргюзтюдю. Малкъар поэтлени ичинден бек алгъа жаза башлагъандан бери окъуна Ленинни образын бериу-

ню кѐб тюрлю жангы формаларын излеген поэтлени башчылары Къайсын Кулиевду. Ма аллай изленивде жазылган назмуланы бири «Ленинни Мавзолейинде» («Салам, эртденлик», 23—24 бет.) деген назмусуду. Ленинни Мавзолейини юсюнден совет литературада кѐб жазылганды. Ол Мавзолей битеу халкъ ючюн, «зияратха» жюрюгѐн жер угъай, бек багъалы, бек сыйлы жериди. Ол жерге хар урунган адам не ишлени жалчытханын, муратында не болганын айтыргъа, кенгеширге баргъанча, барады. Мавзолей литературада поэтлени чыгъармаларында Ленинни образын къурауну шарт белгилеринден бири болганды. Поэтлени бу бир халдагъы назмуларында лирикалы жигитни Москвагъа келгени, сора ашыгъыб Мавзолейге барганы хапарланады. Бу суратланыргъа мурат этилген болум хар поэтни кесини фахму къолайына, жазыу хунерине, жашауну ангылаууна, жангы затдан уллу магъана чыгъара билгенине кѐре ишленеди.

Ма Кулиевну «Ленинни Мавзолейинде» деген назмусундан бир юлгю:

«Барама мен, шош,
Бѐркюмю алыб.
Халкъ шош къымылдайды
Сынжырланыб.
Барама мен,
Киреме ары,
Владимир Ильич
Мындад — мындады.
Эшик, эшик!
Дагъыда эшик,
Къызыл къарауулла
Сюелишиб,
Эследим бетин,
Мен ол адамны,
Халкъны зулмуну
Тюбюнден алганны:
Жатады ол.
Эм минг-минг кѐзле

Аны бетине къараб
Етелле.
Ол жатады...»

Кулиев Мавзолейге келиб, Ленинге къараб, озуб баргъан адамланы юсюнден «Халкъ шош кымылдайды», «Сынжырланыб» дегенча сёзле бла тенгизча халкъны бирикгенин, Ленинни байрагыны тубюне жыйылганын, адамланы жүреклеринде бушууну, Ленинни жолундан таймауну таукеллигин айтады. «Жашауубузну байрагы» («Жашауубузну байрагы», 19, 160 бет.) деген назму халкъ арасына кенг жайылганды, назмуну динамикасы тартдырылгъан жияча, музыкалылыгы алааматды. Автор ол назмуда контрастлы параллелизмни, контрастлы символиканы уста табыб, Ленинни образын суратлауда хайырланады.

«Ленинни атын айтханыбызлай,
Жарыкъ болады къарангы кече,
Таулу сабанын сюргенди алай,
Ленинге, жазгача, алгыш эте»,—

дейди поэт назмуну башында. Ленин эм аны иши жарыкълыкны символ белгилеридиле. Аны ёлюмсюз окъууну уллу кючюн жокъ этерге кюрешген зат'а къарангылыкды, халкыбызны тунчукдуруб жашатхан эски жашау ызды деб, поэт кычырыб, айтмагъанлыкыга, окъуучу кеси ол оюмга келаллыкды. Урунган адамга сабанчылыкдан, тирлик ёсдюрюуден багъалы зат жокъду. Ол бек алга жер сюрюрге чыкыганда Ленинге алгышын этиу, аны хар заманда да чагыб, кегериб тургъан жазныча, тенгешдириу образны кёзге туура этеди. Урунган адамны ангылауна жууклашдырады. Дуняда берекетни жаудургъан жаз кюнюдю, чагыу да, зыгытланыу да анда башланадыла. Ленинни иши да, окъуу да халкыга ма аллай бир керекдиле.

«Ленинни атын айтханыбызлай,
Кюн тиед юйюбюзню ичине,
Таулу сюрюююн кютгенди алай,
Алгыыш эте Ленинни ишине.

Сабийин тебретген таулу ана
Лениннге, жашаугъача, алгыыш эте,
Ётгенбиз палахланы барындан,
Ленинни атын жүрекде элте.

Къыйын сагъатда «ой, анам» дегенни
Орнуна биз «Ленин» дегенбиз.
Къушкъанат тауушлу атын Ленинни
Жашауубузгъа байракъ этгенбиз.

Эки тенгизни бирге къошханча,
Ленинни бла Компартияны
Атларын къошдукъ, туманны чача,
Ала — байракъларыдыла дунияны».

Бу назму Ленинни юсюнден этилген гимнди. Ленинни аты къыйынлыкъда жабсарыб, сынаулада кёллендиреди. Сюрюу кютген таулу да, сабий тебретген ана да Лениннге, жашаугъача, алгыыш этедиле. Бек уллу хатагъа тюбеген адам бек суйген адамыны атын омакълааныб айта туругъа заманы, онгу да болмайды. Ол хыйсабдан «Къыйын сагъатда» «ой анам» дерни орнуна «Ленин» демеклик ол терен суймекликни белгисиди. Маяковскийни «В. И. Ленин» деген поэмасындагъы «Партия бла Ленин эгиз къарындашладыла» деген мотив барды. Къайсын Кулиевну назмусуну ахыры да аллай оюмгъа келтиредди. Ол зат назмугъа болмагъанча таб келишгенди. Ол назмуну ары дери тизгинлеринде айтылган магъананы логикалы ёсдюрюлгениди. «Эки тенгизни бирге къошханча, Ленинни бла Компартияны атларын къошдукъ» дейди. Бизни жашауну ёсююнде Ленинни окъууну магъанасын айта, «Жашауубузну байрагъы» деген кючлю образ бла бер-

генди. Мында поэт халкъны жюрегинде суюмеклик сезимни къудретли поэзияны сезимине дери кётюргенди. Жашау кертилик бош къууанчлай къалмай, суратлау чыгъарманы кертилигини даражасына дери кётюрюлгенди. Мындагъы кюннге, айгъа тенг этиу да фольклордан келмегенди поэтге, жашаудан алыннганды.

Кязим Мечиев, Къайсын Кулиев, Керим Отаров эм башха поэтле адамлыкъ къыйматха багъа бичгенде, жигитликни тергеуге алгъанда, акъылманлыкъны даражасын ёнчелегенде бек алгъа Ленинни эсге тюшюредиле. Чынтды кюрешчи, батыр адам деб, Ленинни ишине кертичи болгъанына кёре айтыладыла. Бу жанындан Кулиев Маяковскийден файдалы дерс алгъанды. Ма авторну «Коммунистле» («Ленин биргебизгеди», 68—69 бет.) деген назмусу. Бу публицистикалы лирикада автор атадан ёксюз къалгъанын, ёксюзле кёрюучю къыйынлыкъны кёз жашлы, ачы гыржынын ашагъанын, алай ,тукъумсуз, жукъсуз атылыб'а къалмагъанын:

«Мени атам эсимде туююлд — манга
Эки жыл болгъанынлай ёлгенди ол.
Мен ётюрюк айтыр эдим къралгъа,
Манга бек тынч болгъанд десем жашау жол.
Мен ёксюзле сынаучу къыйынлыкъны
Сынагъанма, ач, жалангач да болуб.
Сабийлей кёрсем да ийлыгъыулукъну,
Къалмагъанем мен орамда атылыб.
Коммунистле мени къолумдан тутуб,
Алыб баргъан элле, тауда школгъа,
Манга къара да танытыб, окъутуб,
Этдиле чыгъарча кенг жашау жолгъа»,—

деб суратлайды. Сабий ёксюзлей атылыб нек къалмады? Ары дери хар ким кесини баш къайгъысында болуб, башхаланы жарсыуларына эс бурургъа онг да табмагъандыла. Байлыкъ-бийлик иелерине уа

къарыусузну онгун марагъан төре эди. Алай, жашау ыз тюрленеди. Поэтни лирика жигитинеча къарыусузлагъа кюн тийди. Коммунист дегенинг кесини энчи хайыры, энчи ырысхысы, энчи насыбы деб болмай, халкъны насыбы ючюн кюрешгенди; халкъ насыблы болса, кеси да насыблы боллугъун билгенди. Ала тюзлюкню солдатларыдыла, адамлыкъны ёкюллеридиле. Не къыйынлыкъдан да къоркъмау, ауур ишден албугъартмау коммунистлени къылыкъларында баш белгиди. Керек жерде жаннган отха, къутургъан суугъа секирген коммунистлени суратларгъа Кулиев бек сюеди. Горькийни «Безумство храбрых — вот мудрость жизни» деген къанатлы сёзлерин поэт чыгъармаларына эпиграф этиб андан алады. Ишни къыйыны, жюкню аууру бек алгъа коммунистлеге жетеди. Урушда окъ да бек алгъа алагъа «тийгенча тиеди», ала ташагъа, биреуню аумасына букъмайдыла.

«Урушда коммунистле бла манга
Тийген элле бир душманны окълары.
Коммунистле бара эдиле алгъа.
Къарны къызартсала да къанлары.

Ала алгъа барычуладыла да,
Мен коммунистлени андан суйгенме.
Жангы жашау къурачуладыла да,
Поэзияны алагъа бергенме»,—

деб, поэт коммунистле деген баш магъананы ачады. Коммунистле лирикалы жигитча мугурланы эркинликге чыгъарыб, не суйсегиз да болугъуз деб, бошлаб къоймагъандыла. Аланы адамлыкъ къыйматларын юятыб, юйретиб, адам этгендиле, кюрешчилеге къошхандыла. Алай этмей мадарлары да жокъ эди. Ленин аланы алай юйретгенди. Назму саулай да ахырындагъы строфаны ангылатыр ючюн берилгенди, нек десенг, баш магъананы ол тутады.

«Къутулгъанбыз бек кѣб къыйынлыкълардан
Коммунистле башчыбыз болгъанлай, биз.
Сау дуняда болгъанд бек иги адам
Халкъ бачама Ленин уллу коммунист».

Поэтни «Биринчи дерс» («Ленин биргебизгеди», 66—68 бет.) деген назмусу сабийлигинде алгъан биринчи дерсини юсюнден эскериу халда къуралгъанды. Назмуда биз хар нени билирге жюреги да, кѣзлери да ачыкъ, терсликни бла тюзлюкню бетин иги айыра билмеген сабийни жюрегинде уллу Ленинге болгъан суймеклик къалай тиргизиле келгенин кѣребиз. Ол суймеклик кючлюден кючлю бола, ахыр кюннге дери жюрекден кетмезча болгъанын, не къыйын кюнде да ол жолгъа кертчилей турургъа таукеллигин кѣребиз. Автор назмуну образлылыгъын кючлю этер ючюн кѣб тюрлю ызланы, мадарланы хайырланады. Сѣз ючюн, Ленинни атын биринчи эштген кюн болгъан ишле, жаш кѣргенин унутмаз дегенча, поэтни эсинде къалай сакъланганларын кѣрэбиз:

«Тау элде къар жауа эди,
Чинар от печибизде
Жана эди, дауур этиб,
Ол къар жаугъан ингирде».

Ол кюнледен тебреб Ленинни аты, Ленинни сыфаты, аны ёлюмсюз ишлери поэтни жырланыб тауусулмаз жыры болдулз:

«Кѣб жаздым, кѣб сѣз изледим,
Китабла да чыгъардым.
Мен ол къыш ингирде жазгъан,
Ёмюрге биргеме къалгъан
Сѣзден иги сѣз табмадым.
Ол сѣз атыды Ленинни».

Малкъар литературада кертиси бла да Ленинни юсюнден жазмагъан адам къалмагъанды. Хар би-

ри ол образны ишлеуде кеслерини ызларын, суратлау кереклени излегендиле. Жангы сёз айтыргъа кюрешгендиле. Алай, барысы да Ленинианагъа асыулу юлюш болурча чыгъармала жазгъандыла десек, литературада болумну бузарыкъбыз. Керим Отаров «Ленин биргебизгеди» деген поэмасында айтханыча, Лениннге терен сؤймеклик жюрегинде къайнамагъан, ол гений эм бек жууукъ адамгъа жюрегинде поэма хазырламагъан адамны аз табарыкъса. Алай, адамланы барысы да художник болуб туумайдыла, жюреклериндегин адамлагъа узатырча, жан кийирир форма берирча чыгъарма этерге кёблени къолларындан келген иш туююлдо. Ол себебден, адамланы кёбюсю сؤймекликлерин айтыргъа базынмай, ичлеринде къойгъандыла. Бир бирле уа фахмулары ненча «гёренке тартханлзрын» унутхандыла да, жюрекдеги сؤймеклик сезимни поэзия сезимге жетдиралмай, тизгинлеге тизиб къойгъандыла. Фахмулу поэтлерибизни асламысы да уллу Ленинни образын ишлерге жарарча реалист форманы табалмай, эки тюрлю ыз бла кетгендиле: бирлери Ленинни ишини, окъуууну магъанасын, сыфатын фольклор мадарла бла берселе, экинчилери уа суратлауну къургъакъ декларация эм жалгъан риторика бла бардырыргъа кюрешгендиле. Кязимча, Керимча, Къайсынча поэтлерибизни ол темадагъы кёб чыгъармалары чынтды поэзияны излемин толтурурча жазылгъандыла. Алай, ол Ленинни юсюнден жазгъан авторланы чыгъармаларын, ол темада жазылгъан Кулиевну назмуларын окъуй келгенде, бизни литературада Лениннге тийишли чыгъарма бише тургъанын сезерге боллукъ эди. Ол чыгъармала жазылгъынчы, алдагъы кючлю-кючсюз жанлары тергеуге алыныб, терен оюм этилгинчи, совет литературада битен Лениниананы сынауун

сингдиргинчи Кулиев да жазыу хунери «сюек къатдыргъынчы» аллай чыгъарма жазаллыкъ туююл эди. Къайсын Кулиевну Ленинни юсюнден жазгъан чыгъармалары да «Ленинни юсюнден таулу поэманы» жазаргъа хазырланыу, ол чыгъармала уа поэмагъа этилген эскизлеча, фрагментлеча бир затла эдиле.

Не букъдурмакълыгы барды. Бизни литература хар жанрда да чыгъармала жазылгъанлыкъгъа, поэзияча айныгъан жанр жокъду. «Айныгъан» деген сёзню биз жазылгъан чыгъармаланы санына да, жазгъан адамланы санына да къараб айтмайбыз. Суратлау къыйматын тергейбиз. Алай болмаса, бусагъатда бизни литературада поэзия бла кюрешгенледен, проза бла кюрешгенле къайда кёбдюле. Ахыр беш-алты жылны ичинде поэтика китабладан эсе, проза китабла иги да аслам чыкъгъандыла. Очеркле, хапарла, повестле, романла жауундан сора бёртген кырдыкча жауа башлагъандыла. Алай, битеусоюз аренагъа юялмай чыгъарырча прозабыз барды деб, ким айталлыкъды. Драматургияны эм башха жанрланы уа айтхан окъуна этмейик. Поэзияда хал'а башхады. Бусагъатлада жалан малкъар поэзияны угъай, битеу союзагъы поэзияны ёсюу дарежасын да Къайсын Кулиев кибиклени чыгъармалары бла ёнчелейдиле. Кулиев'а бизни поэзияда жалан да ууакъ лирикалы («ууакъ» деб узунлугъун — къысхалыгъын айтабыз, не гитче назмучукъдз окъуна чексиз уллу магъана, суратлау кюч болуучусу белгилиди) назмуланы устасы туююлду. Кертисин айтханда, поэзияны да битеу юсюне жыярча «сырт сюеги» ууакъ чыгъармала угъай, кенг суратлаула жаш тауну кенг къучакълагъан поэмаладыла. Бизни поэзиябызда поэма жанрны реалист традициясын Кязим Мечиев башлагъанды. Ол жанрны ёсдюрюуде С. Отаров, К. Отаров, А. Будаев кёб къыйын

салгъандыла. Алай болса да, заманны излемина татырча поэма жанрны бийикге кётюрюб, профессионал литератураны бек бийик даражасына жетдириуде Къайсын Кулиевден кёб зат этген киши жокъду. Аны поэмалары бир заманда да не лирикалы не да эпикалы болуб къалмай, экисин да бирге къаты сингдириб жазыладыла. Биз аны поэмаларында лириканы, эпиканы, драманы бирикген халын кёребиз.

«Ленинни юсюнден таулу поэмасы» да ол ызла бла жазылганды. Поэма бизни къралгъа кенг жайылганды, таучасын айтмасакъ да, орусчагъа кёчюрюлюб, кёб кере чыкъганды. Ленинчи саугъагъа да кёргюзтюлгенди. Горький атлы кърал саугъаны алгъан сейирлик чыгъармаланы бириди. Кулиевну ол поэмасы автор поэма жанрлада чыгъарма жаратыргъз уста болгъан кезиуюнде жазылганды.

«Ленинни юсюнден таулу поэма» лиро-эпикалы жанрдагъы поэмады. Мында Ленинни образы тюзден тюз Ленин этген ишлени юсю бла, лирикалы уста суратлау ыз бла бериледи. Сёз ючюн, ол поэманы 7-чи кесегинде Ленинни къайда турганын, къалай ёсгенин айтханы болмаса, Ленинни жашауундан хазна зат айтмайды. Да сора, Ленинни образын къалай суратлайды? деген соруу тууаргъа боллукъду. Ол соруугъа жууаб табар ючюн поэманы жанрына, аны энчиликлерине, бегирек да автор ол поэмагъа аллай ат нек бергенине къараргъа керекбиз. Кертиси бла да «Ленинни юсюнден таулу поэма» деб автор неге айтады: ол чыгъармагъа, огъесе, символика халда алыб башха затхамы айтады? Автор созулгъан параллелизмге, философия символикагъа устады эм бек сакъды. Сёз ючюн, «Кёк чинарла» деген поэмасындагъы ол ат символика болуб, насыблы жашауну эркин иелери, «кесим

демегенни эки эрни бирге жетмейди» деген ызны кёрюб болмагъан, халкъ ючюн жаннган жаш тёлюню белгисиди. Не да «Аууш» атлы поэмасында аууш Азрет больницагъа башха элге баргъанда ётген аууш сунубму къояргъа боллукъду. Угъай, мында да кючлю символика барды: арсарлыкъны, къоркъууну ауушун хорлаб, ёлюмсюзлюкге ётюню ауушуду. Ол география магъана туююлду. Къайсын Кулиевну кесини чыгъармаларыны тизгинлеринде эстетикалы ауур жюк жюклеген адетиди. «Ленинни юсюнден таулу поэма» да алайды: рл поэма Ленинни юсюнден жазгъан Къайсын Кулиевну чыгъармасыны къуру кеси туююлду. Ол поэма ёмюрлени саркъыуунда табигъатны кюйсюзлюгю бла жашау ызны терслиги кёз ачдырмай, аманны-кебинде жашатхан, ёхтем, алай, ол артыкълыкъгъа тёзюмюн тауусуб, не этерин билмей, абызыраб тургъан халкъгъа Ленин, партия, революция не бердиле, бюгюнню насыб къайдан чыкъды? деген затла поэмада кётюрюлген эм тешилирге керек болгъан туююмчекледиле. «Ленинни юсюнден таулу поэма» уа таулуланы бюгюнню насыблы, къууанчлы жашауларыды. Поэманы пафосу да, ачыллыкъ магъанасы да олду. Ма ол затла уа поэманы жазаргъа тийишли ызны излетгендиле. Поэтни Ленинни биографиясына, ол этген ишлеге хронологиялы халда тиймегени анданды. Ол хыйсабдан, поэт малкъар халкъны революциягъа дери жашауун да, революция эм Граждан урушну жылларында кюрешни дэ, андан сорагъы жыллада не тюрлю ишле этилгенин да кенг суратлаб, аны бетинде малкъар кибик унугъуб келген халкъгъа Ленин, аны иши эм окъууу не хайыр бердиле? деген соруугъа тюрлениулени диалектикасын ачыкълау бла жууаб бередиди. Поэмада айтылгъан ишле, хорламла, насыбны хар жарлы

юйге тийиуу Ленинсиз болмагъанын кючлю сездиредиле. Поэманы хар жангы тизгини айтыла баргъаны кьадар Ленинни унутулмаз сыфатыны, историялы ишлерини уллулукълары кёрюне, жүрекден кетмезча бола башлайдыла. Халкъны революциягъа дери эм андан сорагъы жашау халын, кюрешин, автор ассыры таб суратлагъандан, Ленинни окъууну, насыблы кюнюнү халкъгъа терен жайылыуу, кёлге таш атсанг, суу тогъай нэчик кенгере эсе да, тюз алай болгъаны кёрюнүб турады. Жашауда тюрлениулени алай чалдишдириб алыу суратлауу кючлю керегине айланганды. Автор революциядан артда келген насыблы жашауу узун хапаргъа созуб турмайды, уста табылгъан, чорт кесиб айтылгъан жүтү штрихле бла кьысха айтады. Къалгъанын а окъуучуну оюмлаууна, акъылына, сезимине кьояды. Алай, эки жашау ызны туура этген кючлю контрасты сурат да барды. Автор таулуланы эски жашау ызда болумларын бийик ауазлы декларацияда айтмайды. Кёзге туура затла, штрихле, образлы суратлаула бла ишлейди.

«Анабыз Тифлисни кьайдагъысын
Окъуна билмей, урчукъ ийиргенди»—

деген суратлауу бююннү жетишимле не кьадар кючлю контраст болгъанын окъуучу кёреди. Ол жакхилликни, озгъан заманны, жашау кертиликни бетиди. Бююннү таулу тиширыулада ёсюу даража бла аны тенглешдириб кьарау ушагъан окъуна этмейди. Не да ол тау эллени такъырлыгъын:

«Элибизни жан-жанында кьаяла
Кёкге жете, бийик эдиле алай,
Бизге палахны иймезге деб, ала
Аны ююннге сюелиб тургъанлай.

Ташыбыз кёб, аз эди мирзеуюбюз,
Бузча сууукъ эдиле сууларыбыз.
Кенгед ол суула тюрсюнлю кёгюбюз,
Тар эдиле бизни арбазларыбыз.

Бахча этер орунлары кенгирек
Болсунла деб, арбазланы алай тар
Этиб турдула таулула, кёбюрек
Мирзеу алырча, табмагъанлай мадар.

Бахчабызгъа эки эшек кирселэ,
Ючюнчюсю сыйынмай къалыр дерча,
Гитче эд, тюзден нартюх келтирселе,
Сабийле къууана эдиле бирча»,—

—деб жазады поэт, тау элни революциягъа дери суратын. Ол элни тарлыгъын, андагъы адамланы такъыр жашауларын ачыкъ кёргюзтюр ючюн башха болушлукъну кереги окъуна жокъду. «Бахчагъа эки эшек кирселе, ючюнчюсю сыйынмагъанды» деген образлы фигура поэт омакъландырайым деб алгъан сёзле туюлдюле. Аллай сёзлеге образ дерге окъуна къыйынды, нек десенг, ала таулу кечинирге деб тирлик битдирир ючюн жыл сайын он кере ташын артхан жерни темирни къыздырыб, агъачны кюйдюрюб, батдырылыб жазылгъан жазыуча суратыды. «Ташыбыз кёб, аз эди мирзеуюбюз», «Кенгед ол суула бетли кёгюбюз, тар эдиле бизни арбазларыбыз» деген сыфатлау къурамла да кючлю образладыла.

Ма бизни халкъ аллай къан юйюшген табигъатны къызгъанчлыгъы эм кюйсюзлюгю бла кюреш бардырыб алай жашагъанды. Айхай, не жарсыу, къуру ала бла кюрешсе уа, андан да аман, мурдар, бетсиз душманлагъа къаршы кюреш бардырыргъа тюшгенди. Жер-байлыкъ, бийлик юйлери, жарлыладан аманны кебинден жыйгъан тирлигинден да хайыр къалдырмай, сыйырыб тургъандыла. Чы-

гъармада жер бла урунганны арасында конфликт, чюйрелик жокъду, бай-бий бла жарлыны арасындагъы чеклениуню, жау класслагъа юлешиниуню поэмада кючлю сезерча этгенди. Ташха да, хауагъа да, суугъа да чомарт жерибиз, урунганлагъа кеслерин кечиндирир, киер-ашар затны кыызгъанса да, жигитликни, тѣзюмлюкню, ъхтемликни кыызгъанмагъанды. Терсликни кѣрюб болмазгъа юйретгенди. Алай, ол тѣзюмлю, ъхтем халкъ азатлыкъны, эркинликге чыгъыуну кюреш жолун, не кюрешсе да, табмагъанын, тюз ма ол кезиуде бизни халкъгъа азатлыкъны жарыкъ жолун кѣргюзтюрча орус революционерлери келе башлагъанын кѣргюзтеди. Ленинни кертилиги алай жетмесе аны насыбсызлыгъыны чеги боллукъ туюл эди. Таулуланы эски онгуз жашаулары кеси кыйыны бла жашаргъа кюрешген, тамбланы кыйынысы, дыгаласы, кече жукълатмай, кюндюз солутмай чабдыргъан, алай, жюрегинден азатлыкъгъа итиниуню бир зат да кетералмагъан Азаматны юйюрюню, артыгъыракъ да, аны жашы Бек-Болатны жашауу бла кѣргюзтеди. Поэманы экинчи кесегинде уа Граждан урушну къанлы къазауаты суратланады. Поэт поэмада эски жашау ызыны кетгенин да, Граждан урушну заманында акъланы ууатылыуун да кѣргюзте, халкъны азатлыкъгъа чыгъыуу аны ѳсерге хазыр тургъан онгларын юяханын хапарлай, культура, окъуу къалай ѳсгенин, жахиллик нечик кетгенин, ол затланы барысы да урунганланы насыбха элтген кюрешни битеу кючю болгъанын билдиреди. Бек-Болатны образыны ишлениую, аны былхымыны диалектикасын кѣргюзтюу бла бирге автор урунган халкъда не къадар кюрешчилик ич онгла болгъанын айтыб ачыкълайды. Бек-Болатны къадары азатлыкъгъа чыгъыб, кюрешде орнун, жашауда насыбын да табхан жангыз жарлы-

ны къадары туююлдо, саулай урунганланы къада-
рыды.

«Манга бек багъалы затланы
Юйренгенме ушатыргъа таулагъа.—
Ала къыйыры жокъ кѣб заманланы
Турадыла, къууанч бере саулагъа.

Аласыз манга къыйынды жер юсюнде,
Тюшюмде да кѣре чыгъама танга,
Тауланы юсюнден кѣб жазаса деб,
Жолдаш Ленин, тырман этелле манга.

Этсинле! Мен' а дуняда бек уллу
Адамны таулагъа тенг этеме алай,
Ленинге къарайды бар адам улу,
Биз жарыкъ Минги Таугъа къарагъанлай.

Тауланы башындан дуня узакъгъа
Кѣрюннгенлей турады, ачылгъанлай,
Ленинни охъуу да саулай халкъгъа
Кѣргюзтеди бар ъмюрлени алай.

Бек бийик тауу Европаны
Бизни жерибизде туугъаны кибик,
Бек уллу оюму сау дунияны
Россейде тууду, таулача бийик».

Поэмада ораторлукъ, сѣз усталыкъ да кѣрюнеди.
«Тауланы юсюнден кѣб жазаса деб, жолдаш Ленин,
тырман этелле манга» деб, Лениннге айланыб сѣ-
лешгени анга шагъатды деб арсарсыз айталлыкъбыз.
Ленинни образын ишлеуде поэт тюрлю-тюрлю ма-
дарланы хайырланнганды дегенбиз. Халкъны тюр-
лю болумлада жашауун кѣргюзтюуню кеси да баш
хапар бардырылгъан жер болуб къалмай, суратлау
образны къуллугъун да толтурады. Тауланы юсюн-
ден да алай айтыргъа керекди. Ала авторгъа образ-
лы кереклени къуллугъун этедиле. Ол тауланы эк-
зотикалы сууукъ ариулукълары ючюн, не да бий-

икликлери ючюн суратламайды. Таула муратны бийиклигини, демечгилигини, ёхтемликни, ёмюрлюкню символларыдыла. Ленинни образын суратлагъанда тауланы бютюн да уллу магъаналары барды. Автор тауланы мардасыз сюеди, туугъан жери аладыла, аланы суратлагъанда, алагъа жан киргизирге къудрети да жетеди.

Поэмада башындан ахырына дери къатышхан юч образ барды. Биринчи образ поэтни образыды эм поэмада берилген образланы бирикдирген тутурукъду. Экинчиси уа малкъар халкъны къадарын ачыкъ кёрюрча этген Бек-Болатны сыфагыды. Автор Бек-Болатны жашауун, ол кёрген къыйынлыкъланы, ол чыкъгъан азатлыкъ кюнню юсю бла малкъарлыланы кюрешли жашау жолун, къууанчын-жарсыуун да, умутун-тилегин да туура этеди. Алай, ол эки образны да поэт психология теренликде ачханлыкъгъа, ала авторгъа болушлукъчу образланы къуллугъун этгендиле. Чыгъармада баш магъананы тутхан образ уллу Ленинни сыфатыды. Бек-Болат акъыл-балыкъ бола башлагъанлай, революцияны магъанасын ангылаб, Ленинни жолуна чыкъгъандан сора, ёлюб кетгинчи ол жолдан таймагъанды. Ленинни окъууна, Ленинни жолуна кертichi болгъанына ёхтемленгенди. Ол адамны поэмада магъанасы аллай жигит адамны суратланнганында да туююлдю, аны юсю бла халкъны Ленинге тутхан суюмеклигин кёргюзтгениндеди. Жангы жашау ыз халкъны ич онгларын туурагъа чыгъарыб, кюрешчилик къудретин ёсдюргениндеди.

Кулиев биз айтхан сыфатланы чегине жетдириб берир ючюн, поэтни хапар айтыуун, лирика сагъышланы, диалог халда кенгешиулени, суратлана тургъан болумгъа кёре, ауазны бийиклигин, эншгелигин, ич оюмлауну да уста хайырланнганды. Образлы

сёзлери, хар затны кесинг кёргенча, кьолунг бла тутханча, кючлюдюле. Къанатлы жютю нарт сёзле керексиз «кёлге тиймезча» кеслери жерлерин табхандыла. Поэмада тюрлю-тюрлю суратлау ызла да, халкъны шатык тили да эсленедиле. Ол затла уа Ленинни юсюнден магъанасы терен, суратлауу кючлю, окъуучулары кёб тёлюлерине жашау нёгер болурча поэманы туудургъандыла.

Къайсын Кулиев «Кёк чинарла» деген тауушлукъ поэмасын башха темагъа жазгъанды. Алай болгъанлыкъгъа, бизни жашауубузну уллу кертиликлерин терен ачхан чыгъармасында Ленинни кьошмай болалмагъанды. Нек дегенде, бизни гитче халкъыбызны азатлыкъгъа, ёсюню кенг жолуна чыгъыуунда, насыбдан толугюш злыуунда Ленинни кыйыны мардасыз кёбдю. Хар адам, ол кесин жангы жашауну чынтды кюрешчисине тергей эсе, ишин, жашаун, кыйлыгъын, Ленинни ишине, жашаууна кёре багъаларгъа керекди. Ленинни ишине, жолуна кертичилай тура болурмамы деб, сагъайыргъа керекди деген оюм Кулиевну чыгъармаларыны жан тамырлары бла ётеди. «Кёк чинарлары» баш жигитлерини бири—колхозну председатели Хамзат Ленинни хорлау жолуна эртде тюшгенди. Ол адамда энчи нэсыбха, энчи ырысхыгъа мыллык атыу, башхалэны унутуу болмайды. Насыблы кюнню жашау ызын къууанчлы, къабыл кёреди. Керти большевик болургъа кюрешеди. Кечеси-кюнню да урунганлары жашаулары игилендирирге, билимлерин ёсдюрюрге, низамларын кётюрюрге деб ол къазауат этеди. Халкъ насыблы болса, кеси да юлюшсюз къалмазын сездеди. Ол кеси да юйрениуден, окъуудэн тоймэды. Окъуйду, жерден, къартладан, жашаудан кёб затха юйренеди. Адамла анга жарсыулары бла да, къууанчлары бла да келедиле. Хамзат да ангылайды.

Алай, ол арtdан артха Ленинни осуятларын унута башлайды, окъуун тохтатады. Билими ахыры да тауусулмазлыкъ сунады. Хар ким да окъумай, билимин ёсдюрмей бир жерден тебмезлигин унутады. Менсинуу деген зат керти коммунист къылыкъны къанлы жаууду. Ленин ол затны кёрюб болмагъанды. Ма Къайсын Кулиев Хамзатны былхымында бузулууну аны ючюн терслейди.

«Бар ишибиз адам ючюнд,
Ол иги жашасын деб,—
Ленин кюйдюргенди кючюн,
Кече-кюн демей, ишлеб.
Ленин санамагъанд кесин
Ишчи адамдан ёрге.
Хамзат, къайдады эсинг?
Халкъдан бийикме дерге».

(«Кёк чинарла», 140 бет.)

Биз мында жалан да алгъын иги адам эди эсе да, артда терсликге женгдирген, алгъын адамланы къууанчларын-жарсыуларын да ангылагъан, энди уа адам бла сёлеширге суйсюнмей, тегерегин хыйлачыладан, кёзбаучуладан, уручуладан толтургъан Хамзатны кёрюб къоймайбыз. Терсликни, аманлыкъны жолун кесген Уллу Ленинни деменгили сыфатын да кёребиз...

Ленинни юскюнден кючлю тизгинлени Кулиевну «Осуят» деген поэмасында да кёрюрге боллукъду. «Осуят» халкъны бушуулу кюнлерини, къууанчлы хорламларыны, сынаулу жашау жолуну ёчюлмез суратыды. Мында эпика бла лирика эритилиб бирге къошулгъанча, бир бирни кючлю тутхандыла. Харун деген таулу къартны жашау жолу бла битеу халкъыбызны жарым ёмюрюню ичинде кёрген кюнлерин суратлайды. Харун кесини жашауунда кёрмеген, сынамагъан палах оту къалмайды. Алай, аны хорлагъан къыйынлыкъ, арсарландыргъан кюйсюз

сынаула, керексиз менсиндирген хорлам болмагъанды. Нек? деб сорулгъан уллу соруугъа поэма былай жууаб береди: ол Ленинни жолуна чыкъгъанды, аны окъуундан дерс алгъанды. Ленинни жашауу — иши анга къанат бериб, алгъа итиндиргенди, жангы хорламлагъа кёллендиргенди. Хар ишин, хар атламын Ленинни жолуна кёре тюз этиле болурму деб, тергеуге алады. Аны жашауда бек къоркъгъан иши: Ленинни тюзлюгюне кертичи болмай иш къалырмамы деген акъыл болгъанды. Харун ёлюмсюз коммунистни, керти ленинчи, эсден кетмез образыды. Ала жашауну тутурукларыдыла.

Кулиевну юсюнден дагъыда кёб зат айтыргъа боллукъду. Алай, къысхартыб айтырыгъым: малкъар литературада Ленинге атаб анга дери да кёбле жазгъандыла. Хар ким кесини фахмусуна эм ангылау къолайына кёре жүрек сезимлерин айтыргъа кюрешгендиле. Алай, аланы бири да Ленинни ишин, сыфатын, адамлыгын, окъуун Кулиев Къайсынча терен, суратлауу кючлю болгъан чыгъармаланы жазалмагъандыла. Кулиевну Ленинге атаб жазгъан чыгъармалары ол темадагъы чыгъармаланы бек игилеридиле. Ол теманы ачыкълай, жангы сёз айтыр ючюн шёндюге дери жазылгъан ыз бла жазыу энди азлыкъ этерикди. Ол'а къыйын ишди. Къуру фахмудан сора да уллу хунерни, усталыкъны эм терен билимни излейди. Малкъар литературада кюрешгенлени къарты-жашы да Ленинни юсюнден тийишли чыгъарма жазаргъа мурат эте эселе, ол затны эсден чыгъармазгъа, тохтаусуз излерге, кючлю литератураладан юренирге керекдиле...

Ол ишни жалчытыуну ауур борчу бютюн да бек жаш авторлагъа жүкленеди. Къартлагъа берилген кёб кечгинликле алагъа берилмезле. Аланы кёбюсю чыгъармачылыкъны дерсин фольклордан угъай,

бийик даражагъа жегген профессионал литературадан алгъандыла. Реалист поэзияны кенгден кёрмей, жашаудан юреннгендиле. Аны себебли, малкъарлы жаш авторла Ленинни сыфатын, ишин сёзле бла айтыб къоймай, уста суратлаб кёргюзтюрге, литературабыз бюгюн кётюрюлген бийикликни андан да ёрге кётюрюрге, тынгысыз жолланы таукел излерге керекдиле. Ол муратыбызны Зумакулова Танзиля, Теппеев Алим, Мокаев Магомет, Бабзев Ибрагим тамам этерле деб умутубуз уллуду. Ол ишни жалчытыргъа алада фахму да, усталыкъ да болгъанына Ибрагим Бабаевны «Эштиб турама», «Малкъар балладасы»; Зумакулованы «Ленинге»; Мокаевну «Халкъ ёкюлю», «Ленинге»; Теппеевну «Ленинни жыры» деген чыгъармалары шагъатлыкъ этедиле.

Далхат Мусаевич Маммеев

**ОБРАЗ ЛЕНИНА
В БАЛКАРСКОЙ ПОЭЗИИ**

На балкарском языке

**Редактор И. Х. Бабаев
Художник В. И. Бекетов
Художественный редактор И. Г. Абрамов
Технический редактор Т. М. Барги
Корректор З. Г. Гуляева**

Сдано в набор 11/XI 1968 г. Подписано к печати
2/XII 1968 г. Бумага мелованная. Формат 70×100¹/₃₂.
Физ. печ. л. 2,25. Уч.-изд. л. 2,79. Тираж 600 экз.
ЧО1669. Цена 18 коп.

Книжное издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. им. адмирала Головки, 6

Заказ № 10338. Типография им. Революции 1905 года
Управления по печати при Совете Министров КБАССР
Нальчик, проспект им. Ленина, 33